

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

Географічний факультет
Кафедра економічної географії та екологічного менеджменту

**НАВЧАЛЬНІ ЕКСКУРСІЇ ЯК ОДНА ІЗ СУЧАСНИХ ФОРМ
ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗЗСО**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконала:

здобувачка 4 курсу, 405 групи,
спеціальності 014.07 «Середня освіта
(географія)» ОПП «Географія»
Пинтилей Кароліна Михайлівна

Науковий керівник:

к.с.-г.н., доц.
Данілова Ольга Миколаївна

До захисту допущено:
протокол засідання кафедри № 17
від «29» травня 2025 р.
Зав. кафедри _____ проф. Руденко В.П.

Чернівці–2025

АНОТАЦІЯ

Пинтилей К.М. Навчальні екскурсії як одна із сучасних форм вивчення географії в ЗЗСО

Проаналізовано необхідність залучення основних форм позакласної роботи в навчально-виховний процес. Розкрито роль та важливість проведення екскурсій, збагачення учнів під час їх проведення знаннями та навичками, підняттям науковості, формуванням зв'язків навчання з життям, з практикою. Наведено позитивні моменти щодо організації та проведення екскурсій. Розглянуто проведення екскурсій з позицій цікавості, пізнавальності та безпечності. Показано на прикладах організацію та проведення в екскурсій в одному опорному навчальному закладі. Охарактеризовано необхідність проведення екскурсій для вивчення природи, історії, економіки, культури рідного краю (краєзнавчий принцип). Наголошено на необхідності збільшення кількості та якості проведення екскурсій як дієвих засобів навчально-виховного процесу.

Ключові слова: позакласна робота, екскурсії, види екскурсій, природні об'єкти, явища та процеси

ANNOTATION

Pyntyley K.M. Educational excursions as one of the modern forms of studying geography in ZZSO

The need to involve the main forms of extracurricular work in the educational process is analyzed. The role and importance of conducting excursions, enriching students during their conduct with knowledge and skills, raising scientific awareness, forming connections between learning and life, and practice are revealed. Positive aspects of organizing and conducting excursions are given. Conducting excursions from the standpoint of curiosity, cognitive activity and safety are considered. The organization and conduct of excursions in one supporting educational institution are shown on examples.

The need for conducting excursions to study the nature, history, economy, and culture of the native land is characterized (the local history principle). The need to increase the number and quality of excursions as effective means of the educational process is emphasized.

Keywords: extracurricular work, excursions, types of excursions, natural objects, phenomena and processes

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Пинтелей К.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ.....	8
1.1 Сутність, завдання та значення позакласної роботи з географії.....	8
1.2 Педагогічні вимоги до позакласної роботи з географії	11
Висновки до 1-го розділу.....	17
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ.....	18
2.1. Методи проведення позакласної роботи з географії.....	18
2.2. Форми позакласної роботи з географії.....	21
2.2.1. Географічні гуртки.....	21
2.2.2. Географічні факультативи.....	23
2.2.3. Шкільні музеї.....	25
2.2.4. Географічні клуби.....	26
2.2.5. Географічні олімпіади.....	29
2.2.6. Географічні вечори.....	30
2.2.7. Інші форми позакласної роботи з географії.....	31
Висновки до 2-го розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. Роль екскурсій у позакласній роботі у школі	42
3.1. Види екскурсій.....	42
3.2. Організація та проведення екскурсій.....	44
3.3. Організація та проведення екскурсій у опорному закладі Годинівській ліцей Острицької сільської ради.....	50
3.4. Ефективність екскурсій з географії та її основні показники	64
Висновки до 3-го розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Складний і багатогранний процес підвищення ефективності навчання і виховання учнів базується на тісній взаємодії та органічній єдності як навчальної, так і позакласної роботи. Вчитель географії завжди хотів збільшити основу обов'язкових знань з предмета через позакласну роботу. Використання географічної літератури, хрестоматій, різних організаційних моментів дало можливість проводити вчителями географії багатогранні форми позакласної роботи з метою більш поглибленого вивчення географічної літератури зацікавленими учнями.

Географія в якості шкільного предмета охоплює надзвичайно різноманітний та широкий спектр питань. Це, зокрема, спостереження за цікавими явищами і процесами у природі, опис подорожей та ін.). Вчитель не завжди в змозі охопити досконало всі питання під час учбового процесу, а вони є дуже цікавими для учнів. Тоді на допомогу приходить позакласна робота. Географія тісно пов'язана з багатьма аспектами функціонування географічної оболонки, навколишнього середовища, з життям суспільства і кожної людини, з подіями в нашій державі, так і за її кордонами. Безперечно, все це розкриває надзвичайні можливості для позакласної роботи.

Шкільна програмна навчальна географічна робота в школі має обмеження в часі, відповідно вона не часто задовольняє всю ту гаму різноманітних потреб та інтересів учнів.

Вчитель на уроці не часто зуміє викласти весь різноманітний пізнавальний цікавий матеріал про окремі географічні об'єкти, явища та процеси. Учні, використовуючи різноманітні інформаційні джерела, дізнаються про існування окремих географічних наук: геології, кліматології, гляціології, океанографії та ін. Таким чином, вчитель виділяє інтереси учнів і залучає їх до позакласної роботи через використання додаткової літератури, інші форми для практичного застосування здобутих знань.

Позакласна робота – це складова і багатогранна частина шкільної навчально-виховної роботи. Головна мета даної роботи спрямована на самостійну активність учнів, яка розширює їх культурний рівень, розширює здібності, поглиблює кругозір та збільшує знання, засвоює корисні вміння і навички, організовує дозвілля та розумні розваги учнів, а також формує ціннісні орієнтації особистості.

Об'єктом нашого дослідження є екскурсії з географії у закладах середньої освіти.

Предмет дослідження – види, організація та проведення географічних екскурсій у закладах загальної середньої освіти, в тому числі і в опорному закладі Годинівський ліцей Острицької сільської ради.

Мета бакалаврської роботи – дослідити організацію екскурсій, ефективність їх проведення у школі, сформулювати роль екскурсій у позакласній роботі, висвітлити організацію та проведення екскурсій в окремому навчальному закладі.

Для досягнення поставленої мети нами вирішувалась низка завдань:

- розкрити сутність, завдання та значення екскурсій з географії та інших форм позакласної роботи;
- охарактеризувати педагогічні вимоги до даної форми роботи;
- визначити методи проведення екскурсій з географії;
- проаналізувати форми позакласної роботи з географії;
- розкрити роль екскурсій, її види, організацію та проведення;
- навести приклади організації та проведення екскурсій в опорному закладі Годинівський ліцей Острицької сільської ради.

Методи дослідження. В процесі написання бакалаврської роботи були використані методи дослідження: літературний, узагальнення та систематизації, аналізу та синтезу.

Інформаційну базу дослідження складають положення та результати теоретичних і практичних розробок науковців у сфері педагогіки, методики викладання географії, інтернет-джерела, матеріали періодичних видань.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел із 18 найменувань. Загальний обсяг бакалаврського дослідження становить 73 сторінки. Робота містить 10 рисунків і 2 графіки.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ

1.1. Сутність, завдання та значення позакласної роботи з географії

Успіх навчання залежить, в значній мірі, від двох взаємопов'язаних напрямів - вибір дієвих форм і методів навчання в класі на уроці; і від створення ефективної позакласної роботи з даного предмета. Досвідчені педагоги добре володіють інформацією про те, що інтерес до предмету, вибір професії формується не тільки на уроках, а і під впливом позакласної роботи.

Вчителі географії під час творчих пошуків домоглися значних результатів, які допомогли накопичити значний досвід з позакласної роботи. Є певні відмінності щодо вивчення географії учнями в позакласній і класній роботі. Ці відмінності показують, що позакласна робота відрізняється від уроку як головного елемента класно-урочної системи та однієї із основних форм організації процесу навчання з географії. Відповідно, позакласна робота використовує, порівнюючи з уроками, інший географічний матеріал, інші організаційні форми, і, в значній мірі, базується на самостійності учнів і проводиться у позакласний час.

Мета позакласної роботи така ж, як і навчальної - забезпечити всеосяжний та гармонійний розвиток учнів. Ця вимога пов'язана з основною ідеєю виховання - виховувати людину, яка характеризується моральною чистотою, духовним багатством і фізичною досконалістю (15).

Основну мету позакласної роботи з географії можна сформулювати наступним чином: оформлення в школярів положень самостійної творчої діяльності; розширення та поглиблення знань, які здобуті на уроках географії; розширення загальних інтересів школярів, їхнього світосприймання, поглиблення духовної культури; виховання любові до своєї Батьківщини, до рідного краю; закладання основ особливого ставлення до природних компонентів, навколишнього середовища; залучення школярів через безпосередню участь у збереженні, поновленні та збільшенні багатств рідного краю, їх раціональному

використанні та охороні; закладення основ фізичного та психологічного здоров'я, загартовування учнів при єдності краєзнавчої роботи, туризму, орієнтування тощо (рис.1).

Рис. 1. Мета позакласної роботи з географії

Позакласна робота з географії має ті ж самі освітні та виховні цілі, що і загальні цілі і завдання з предмету навчання.

По-перше, позакласна робота з географії формує в учнів риси особистості: взаємодопомоги, дружби, вміння працювати в колективі та ін.

По-друге, вона надає учням нові, цікаві поняття, факти, які показують різноманітні сторони життя природи і суспільства.

По-третє, дана робота з учнями по предмету посилює їхній інтерес до географічної науки та її окремих складових. Розвиток пізнавального інтересу до географії на основі позакласної роботи має розвиваючий характер із знайомством найважливіших досягнень не тільки географії, але і інших наук.

Позакласна робота з географії доповнює навчальну роботу і має тісний взаємозв'язок з уроками. Різноманітні дослідження вчителів показують, що любов до навчання підсилює у школярів пізнавальну діяльність, яка характеризується прагненням школярів до глибокого пізнання нового в окремому предметі, бажання досконало вивчити окремі явища та процеси. Зрозуміло, що взаємозв'язок навчальної та позакласної роботи має велике значення при визначальній ролі все ж навчальної.

Позакласна робота з географії можлива тільки в певному колективі. Колективна робота, важливість власної праці і праці своїх друзів виховує в школярів велику кількість позитивних якостей: товариство, взаємодопомога, дисциплінованість. Відповідно роль позакласної роботи - це не тільки розширення світогляду школярів і поглиблення знань з географії, майбутня підготовка до професійної праці, але велике значення у формуванні таких особливих цінностей як самостійність, вміння організувати свою діяльність, цілеспрямованість (15).

Роль позакласної роботи у навчально-виховному процесі поступово зростає, адже вона створює більш тісніше зближення теорії з життям, з практикою; виділяє професійні інтереси школярів. Поглиблений підхід до вивчення географії через різноманітні форми позакласної роботи реалізує творчість учнів через урахування індивідуальних особливостей, формує фундаментальний інтерес із доповненням знань, прагнення навчити і працювати самостійно, щоб користуватися різними географічними джерелами інформації.

Особливість позакласної роботи з географії – це міжпредметний зв'язок з іншими шкільними дисциплінами: хімією, фізикою, біологією, історією, літературою та ін. Міжпредметні зв'язки у такій роботі дозволяють реалізувати інтеграційність, цілісність, комплексність в організаційних формах та змісті. Це дозволяє висловлювати цілісне з метою всебічного розвитку особистості. Об'єднання засобів і форм у позаурочній роботі на основі значних заходів виконує декілька виховних завдань, що дозволяє створити в школярів певні

узагальнені світоглядні ідеї. Також міжпредметні зв'язки дозволяють успішніше вирішувати завдання щодо формування загальнонавчальних умінь, допомагає учням краще вирішувати способи дій, що значно підвищує їх самостійність.

Отже, позакласна робота з географії направлена на забезпечення всеосяжного та гармонійного розвитку учня.

1.2. Педагогічні вимоги до позакласної роботи з географії.

Позакласні заняття включають значну частку самостійної роботи школярів. Вони є своєрідним продовженням уроків. Звідси випливає теза про те, що дані заняття повинні мати систему методів і форм.

Позакласна робота з географії базується на конкретних педагогічних вимогах, а саме:

- суспільно корисна ціленаправленість;
- професійна ціленаправленість;
- екологічна ціленаправленість;
- краєзнавча ціленаправленість;
- врахування сучасних форм та змісту позакласної роботи;
- поєднання індивідуальних та вікових особливостей інтересів школярів;
- створення системи «педагогічне керівництво - самостійність і добровільність учнів»;
- комплексність, поступальний розвиток позакласної роботи (рис. 2).

Чітке спрямування позакласної роботи з географії вимагає вчительського розуміння і доповнення двох складових - вчительське керівництво і дитяче самоврядування. Це дозволяє задовільнити особисті інтереси школярів. Здійснення суспільно корисної спрямованості проходить через здійснення школярами постановки дослідів і експериментів, проведення наукових досліджень, роботи по охороні окремих об'єктів природи і т. д.

Тут не потрібно школярам нав'язувати будь-які форми праці, не врахувавши їхнього зачинання.

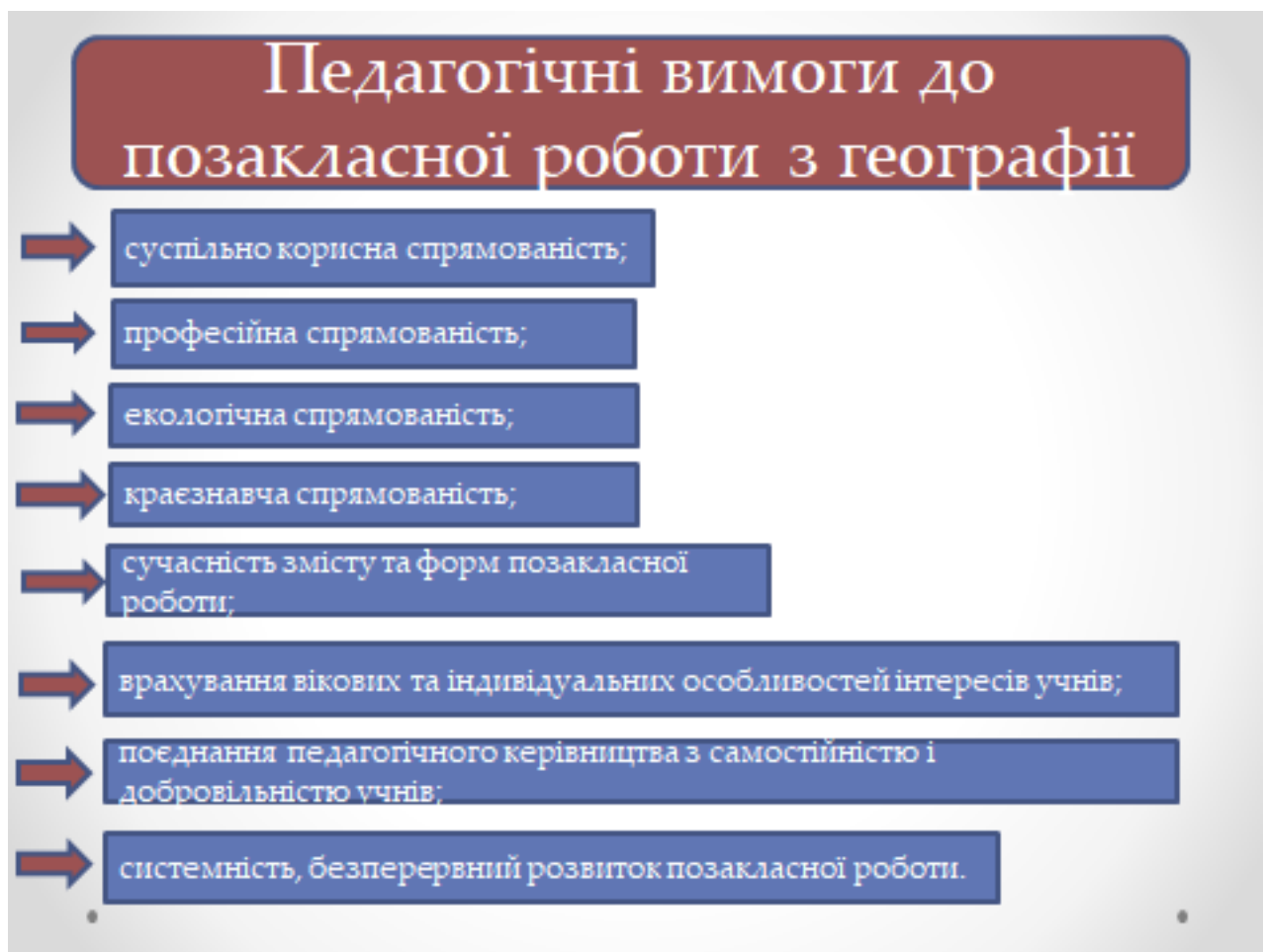

Рис. 2. Педагогічні вимоги до позакласної роботи з географії

Професійне спрямування учнів – одна із важливих складових позакласної роботи з географії. Професійний курс учнів включає поєднання інтересів суспільства з здібностями особистості. Ознайомлення з професіями здійснюється через лекції, бесіди, виступи досвідчених фахівців, доповідей учнів, читання та обговорення літератури, диспутів про окремі спеціальності та професії.

Вагома роль в професійному орієнтуванні учнів належить факультативам і географічним гурткам, де робота має суспільно корисний характер, чітку дослідну і профорієнтаційну спрямованість.

Також одним із ефективним напрямом профорієнтації в позакласній роботі з географії виділяється організація різноманітних конференцій щодо окремим професій або окремих тематичних лекторій.

Кабінет географії з метою профорієнтаційної роботи повинен містити окремі спеціальні вітрини або куточки, де мають бути розміщені різноманітні матеріали про окремі професії, які мають дотичність до географії, або про ті професії, де потребуються географічні вміння і знання.

Позакласна робота включає таку вимогу як екологічна спрямованість, яка формує в учнів відповідальне та бережливе відношення до природи, раціональне ставлення до природи. Дана вимога пов'язана із знаннями про взаємозалежність і взаємозумовленість компонентів природи, цілісність і ритмічність географічної оболонки. Вона слугує набуттю учнями елементарних правил поведінки на природі, розумінню оцінювати вплив людської діяльності на природне середовище. Взаємовідносини людини і природи в позаурочній роботі з географії розглядається на багатовимірних рівнях - починаючи від глобального, продовжуючи на регіональному та закінчуючи на місцевому (локальному).

Позакласна робота з географії має ще одну вимогу, яка пов'язана із сучасністю її змісту та форм. Вона повинна розглядати все нове: і успіхи у позитивних змінах природи рідного краю, і новітні напрями в сучасному розвитку економіки. Тут багато в чому залежить від ерудиції та інтересів вчителя, адже все направлено на позитивний результат. Відповідна робота вимагає використання активних і раціональних методів і форм: конференцій, диспутів, ділових ігор. Дані форми допомагають дозволяють активізувати обмін думками, формують певні оціночних висновки, уміння відстоювати свою точку зору.

Активні форми діяльності в значній мірі залежать від вікових, психологічних і фізіологічних можливостей учня. Вимога врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів відіграє свою роль у розширенні базових знань з географії. Тут потрібне широке використання ігрових форм. Гра як одна

із форм діяльності має відповідну історію розвитку. Ця історія включає всі етапи людського життя. Підлітковий, юнацький, молодий, середній, літній вік мають різноманітні прояви гри. Саме вона дозволяє освоїти певні вміння і навички діяти в чітко визначених реальних обставинах. На її основі будуть формуватися учнівські вміння, знання і навички.

Ще одна вимога до організації позакласної роботи з географії - єдність педагогічного керівництва і самостійності та добровільності учнів. Вона потребує диференційований і своєрідний підхід до учнів, суспільно-корисний напрямок позакласної роботи з географії. Ця вимога потребує того, щоб залучення учнів у позакласну роботу з географії було не епізодичним інтересом, а цілеспрямованим пізнавальним інтересом учнів. Отже, організація і проведення позакласних заходів потрібно побудувати таким чином, щоб вони задовольняли інтерес, враховували допитливість учнів, вміли формувати вольові якості. В цьому відбувається добровільна участь учнів в позакласній роботі з географії.

Системність - наступна вимога щодо організації позакласної роботи з географії. Її функціонування пов'язано із окресленням позакласної роботи з географії, поступовим використанням методів і форм змісту її організації, звичаями школи. Позакласна робота з географії має базуватись на безперервному розвитку в школі. Така безперервність характерна для гурткової діяльності молодших учнів, яка поступово переходить в факультативні заняття в старших класах.

Позакласна робота з географії як процес потребує від вчителя постійної уваги, ускладнення форм занять. Системність та безперервний розвиток позакласної роботи базується на знанні вчителем учнів, виборі завдань, поєднання вікових та індивідуальних особливостей школярів, їх особистих інтересів.

Застосування всіх вимог до організації та проведення позакласної роботи дозволяє створити багатогранну систему позакласної роботи, яка має наступні рівні (рис. 3) :

Рис. 3. Рівні позакласної роботи

I рівень: використання позакласної роботи, пов'язаної із ліквідацією відставань з географії. Даний рівень позакласної форми роботи базується на ініціативі вчителя і проводиться ним. Самостійна діяльність учнів здійснюється на репродуктивному рівні. Даний етап позакласної роботи носить характер епізодичності та безсистемності.

II рівень: значно ширший і поглибленіший відбір матеріалу в порівнянні з програмою. Даний рівень характеризується розвитком і підтриманням інтересу учнів до предмету. Організація заходів повинна враховувати індивідуальні особливості учнів, забезпечувати поєднання масовості та індивідуальності, збільшення самостійної діяльності школярів. Вони мають поглиблений інтерес до проблем. Позакласні заходи характеризуються стабільністю числа учасників і проводяться систематично.

III рівень: самостійність школярів для вирішення нагальних проблем. Школярі опрацьовують матеріал різними методами наукового пізнання,

консультативну роль виконує вчитель, звертає увагу окремі елементи пізнавальної діяльності. Учні можуть проводити експерименти, працювати разом із співробітниками науково-дослідних інститутів, геологічних загонів. Тут має місце соціально-значима мотивація [9].

Отже, жоден з рівнів у чистому вигляді не зустрічається, виділяють їх умовно, але потрібно з метою бачення справжнього стану справ, прагнення до подальшого розвитку учнів, створення умов для приєднання більшої кількості їх до позакласної роботи.

Відповідно, існує цілий ряд вимог, які потрібно враховувати при позакласній роботі з географії.

Висновки до 1-го розділу

Перший розділ бакалаврської роботи присвячений теоретичним питанням, де розкрито мету та педагогічні вимоги щодо організації та проведення екскурсій як складової позакласної роботи.

Основну мету позакласної роботи з географії можна сформулювати наступним чином: оформлення в школярів положень самостійної творчої діяльності; розширення та поглиблення знань, які здобуті на уроках географії; розширення загальних інтересів школярів, їхнього світосприймання, поглиблення духовної культури; виховання любові до своєї Батьківщини, до рідного краю; закладання основ особливого ставлення до природних компонентів, навколишнього середовища; залучення школярів через безпосередню участь у збереженні, поновленні та збільшенні багатств рідного краю, їх раціональному використанні та охороні; закладання основ фізичного та психологічного здоров'я, загартовування учнів при єдності краєзнавчої роботи, туризму, орієнтування тощо

Екскурсія як складова позакласної роботи з географії базується на конкретних педагогічних вимогах, а саме: суспільно корисна ціленаправленість; професійна ціленаправленість; екологічна ціленаправленість; краєзнавча ціленаправленість; врахування сучасних форм та змісту позакласної роботи; поєднання індивідуальних та вікових особливостей інтересів школярів; створення системи «педагогічне керівництво – самостійність і добровільність учнів»; комплексність, поступальний розвиток позакласної роботи

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ

2.1. Методи проведення позакласної роботи з географії

Позакласна робота з географії у навчально-виховних закладах проводиться за відповідними програмами, які затверджені Міністерством освіти і науки України (5).

Теоретична, практична, пошукова і дослідницька робота учнів у позакласній роботі з географії проводиться комплексно і таким чином дає гарні результати. Звідси, проведення позакласної роботи з географії проводиться через використання різноманітних методів (рис. 4):

Рис. 4 Основні методи, які використовують у позакласній роботі з географії

1. Словесні (вербальні) методи включають бесіди, лекції, доповіді, інтерв'ю. Провідна роль тут має слово вчителя, керівника гуртка, запрошених на зустріч з учнями мандрівників, дослідників, науковців тощо. При цьому учні бачать тачують видатних людей, які розповідають про свій життєвий шлях - від пізнання світу зі школи і до фахової основи. Це виступає прикладом і дає

поштовх для початку життєдіяльності у цій сфері. Проте функціонування такої роботи не може базуватись тільки на базі цих методах, адже може бути втрата заінтересованості в учнів. Ці методи потрібно робити іншими в часі, щоб їх роль не зменшувалася.

2. Практичні методи доповнюють словесні, їх використовують як при групових, так і для індивідуальних заняттях. До них можна віднести практичні заняття, де учні вчаться використовувати різноманітні прилади та обладнання для здійснення певних спостережень, а також дії на природі з природоохоронної та іншої направленості.

3. Спостереження — активний та цікавий вид позашкільної та позакласної роботи. Вони бувають геологічні, метеорологічні, гідрологічні, фенологічні тощо. За тривалістю спостереження поділяють на одноразові, постійні та тимчасові. Наприклад, тривалі фенологічні та метеорологічні відстеження проводять на окремій території природного або антропогенного ландшафту протягом року. Потім аналізуються зміни на цій ділянці, роблять попередній прогноз щодо змін. Відповідні результати заносяться у щоденники спостережень, які базою для подальших дослідницьких робіт учнів. Тимчасові спостереження за окремими процесами суспільства або природи дозволяють систематизувати зміни, окреслювати закономірності природи, робити певні прогнози. Відповідно, спостереження формує основи творчості, розвиває певні пізнавальні моменти.

4. Дослідницько-експериментальний метод використовують в процесі вивчення явищ, які неможливо спостерігати в природі тривалістю короткого часу. В якості прикладів можна назвати: руйнування гірських порід під впливом різниці температур, відкладання осадових порід у річках і озерах, утворення вітрових хвиль і течій, виверження вулкану, утворення цунамі тощо. Усі досліді вчитель готує разом з учнями, але їх демонстрацію, як правило, доручають учням з відповідними поясненнями. Це підвищить зацікавленість учнів.

5. Моделювання та конструювання як методи мають широке використання, адже школи на сьогоднішній день добре забезпечені приладами та обладнанням. Багато дітей люблять робити моделі та конструкції своїми руками. Це може бути виготовлення саморобних компасів, шкільних нівелірів, вулканів, різних форм рельєфу, артезіанських колодязів та інших природних об'єктів. Більшість моделей можуть бути постійними експонатами або кабінету географії, або краєзнавчого музею школи, а деякі - для використання один раз. Наприклад, лоток з мокрим піском можна використовувати на одному занятті для моделі річкової долини, а на наступному занятті цей же лоток використати для моделювання яру, горба. Побудова конструкцій і моделей створює об'ємне сприйняття окремих форм поверхні, а це допомагає розуміти географічні явища і природні процеси.

6. Екскурсійно-туристичний метод полягає у проведенні екскурсій та турпоходів на географічні об'єкти (антропогенні, природні, природоохоронні), на виставки, в музеї, архіви тощо. Для учнів це досить цікавий метод позашкільної та позакласної роботи. Під час екскурсії (міні-походів) проводять комплексні спостереження за географічних об'єктами, географічними процесами і явищами рідного краю. Проведення екскурсій у природу формує у учнів любов до природи, правильне і науково обгрунтоване ставлення до неї, правила поведінки в природі тощо. Під час екскурсій та туристських походів, як ніде, формуються взаємодопомога, колективізм, розуміння правильного поведіння в естремальних ситуаціях. Екскурсійно-туристичний метод доповнює всі інші методи позакласної роботи і доповнює використання набутих знань, навичок та вмінь у практичній діяльності.

7. Вивчення різноманітних джерел географічних знань допомагає працювати самостійно, творчо. Його застосовують перед спостереженнями, екскурсіями, походами. Для того щоб підготувати розповідь про певні природні явища або процеси, відвідати певний об'єкти, учні аналізують додаткову географічну літературу, роблять висновки і тільки після цього доводять його до своїх друзів. Це елементи науково-дослідницької роботи.

8. Картографічний метод для географії є одним із найбільш важливим, в багатьох випадках без нього неможливе дослідження в географії. Цей метод використовується для поглибленого вивчення вимірів на карті, змісту карт, їх аналізу у будь-якій формі позакласної роботи. Невід'ємною складовою є складання планів територій для спостережень, топографічних маршрутів для використання в походах.

Отже, використання всіх методів позакласної роботи в комплексі дає значну ефективність. Проте потрібно враховувати і диференційований підхід. Вчитель повинен вміло використовувати індивідуальні особливості учнів, їхні можливості та зацікавленість з метою максимально залучати учнів до цієї роботи. Потрібно пам'ятати, що учні, які пов'язані з позакласною роботою, завжди будуть активними і на уроках географії.

2.2. Форми позакласної роботи з географії

2.2.1. Географічні гуртки

Найбільш широко поширеною формою позакласної роботи є географічні гуртки. Вони виконують такі важливі функції, які не можуть виконати інші форми роботи, адже вони виховують самостійність, активність, пізнавальні інтереси учнів, створюють можливості поглибленого вивчення певної теми. Географічний гурток можна організувати з школярами різного віку, але все ж виділяється середня ланка учнів.

Учні в гуртках відзначаються певною активністю, адже робота містить певні ознаки суспільної значимості. Тому важливо вибрати правильні види суспільно корисної роботи: організацію виставки, музею, озеленення ділянки, створення краєзнавчого куточка і т. д.

Чітко потрібно скласти конкретні завдання для окремих гуртківців або групи учнів, враховуючи інтереси кожного учня. Процес різноманітної діяльності включає здобуття вмінь і навичок, які дозволяють їм проявляти свою активність і інтерес.

Через гуртки можна проводити індивідуальну роботу з окремими учнями, формувати їх творчий потенціал, розкривати певні професії, які мають географічну спрямованість. Кожен учасник гуртка повинен бути тим потенціалом, який готує і проводить масові заходи з предмета.

За змістом географічні гуртки поділяються на певні групи:

1. Цікаві. Головне завдання даного гуртка - приваблювати учнів до вивчення географії, формувати інтерес до предмета. Ці гуртки надають загальний інтерес до географії, не поглиблюючи вивчення окремих питань. Організація такого гуртка включає такі поняття як цікавість і розважальність. Цікавість впливає на емоційну складову учнів, допускає заохочення в аналітичну діяльність, спонукає виявленню різних зв'язків. Розважальність обмежується тільки емоційним впливом на школярів. Потрібно залучати учнів до аналітичної роботи, адже їхній інтерес може перейти в прагнення до розважальності. Таким чином, не буде розвиватися пізнавальний інтерес, не поглиблюватися знання з географії.

2. Друга група гуртків пов'язана з програмою основного курсу. Головні завдання цих гуртків - удосконалення умінь і знань школярів, які вони отримали на уроці. Тут велика роль належить елементам цікавості: проведення ігор, змагань, мета яких – зберегти інтерес до досліджуваних географічних об'єктів і явищ.

3. Гуртки, які містять практичні завдання з певних питань (фенологічний, метеорологічний і т.д.). При цьому через практичні навички, в школярів формується пізнавальний інтерес. Такі гуртки включають вирішення практичних завдань.

4. Гуртки, які включають спеціальні питання з географії. Це, наприклад, вивчення глобальних проблем людства і ін. Ці гуртки займаються поглибленим вивченням вузького розділу географії. Створення гуртка розпочинається з вивчення інтересів, вмінь і нахилів школярів. Тут можна провести анкетування. Гурток повинен включати не більше 14-15 осіб, мати статут, назву.

Географічні гуртки базуються на загальних принципах роботи: а) провідна роль вчителя, б) використання дослідницьких методів, в) детальна розроблення теми, доведення справи до кінця, г) результати гурткової роботи обов'язково оформити.

Чітке планування роботи гуртка приведе до її ефективності. План роботи гуртка повинен містити різні види діяльності школярів. Він, як правило, оформляють з активом гуртка, далі обговорюють і затверджують. Гурткові заняття проводять 1-2 рази на місяць, у відповідні дні та години, які встановлені адміністрацією. В кінці навчального року проводять звітно-виборчі збори гуртка.

Однією із основних ознак методики проведення занять географічного гуртка виступає поєднання індивідуальних та колективних форм роботи. Потрібно чередувати теоретичні та практичні види діяльності, щоб діти не втрачали інтерес до предмета. Відповідно, таким чином будуть поглиблюватися знання учнів з географії.

2.2.2. Географічні факультативи

Факультативні заняття пов'язані з поглибленим отриманням знань і сприяють розвитку індивідуальності. Знання проведення факультативів доводять, географічні факультативи викликають стійкий інтерес у школярів, підвищують якість знань там, де вони ведуться кваліфіковано. Факультативні заняття з географії базуються на основному програмному змісті предмета. Якісна і успішна підготовка учнів опирається на знання, які одержані при вивченні курсів географії, на дофакультативній підготовці.

Факультативні заняття за формами організації поділяють на класні і позакласні. Класні включають семінари, консультації, зустрічі з фахівцями та інші; позакласні - практичні роботи на місцевості, екскурсії, турпоходи.

Залучення до проведення факультативних занять фахівців (метеорологів, ґрунтознавців, гідротехніків, геологів, топографів), які працюють в установах та організаціях, викликає підвищений інтерес в школярів. Лекції та бесіди таких

фахівців оживляють хід занять, викликають інтерес, відповідно мають значний профорієнтаційний та виховний вплив.

Факультативи поглиблюють програмні знання школярів, репрезентують нові професії, а також прищеплюють учням прийоми навчальної роботи, які будуть необхідні в подальшому як для освіти, так самоосвіти. Прикладом може бути навчання учнів на факультативних заняттях прийомам конспектування лекцій. Це слугує доброю підготовкою для доповідей та самостійної роботи з літературою.

Заняття ведуться по діючій програмі, але може відбуватися певна варіативність щодо вибору розділу. Кожне заняття структурно - це цілісне поєднання як теоретичних, так і практичних частин. Найбільший інтерес викликають практичні заняття, адже вони активізують діяльність школярів.

Географічні факультативи мають вирішувати наступні завдання: розвиток пізнавального географічного мислення; формування у школярів нових узагальнюючих знань про географічні закономірності планети, про населення Землі та особливості розміщення; навчити учнів користуватись системою роботи з різноманітними джерелами географічної інформації (довідниками, картами і т.д.); ознайомлення із багатогранним набором професій, які використовують географічні знання та вміння.

Серед важливих принципів факультативу є і актуалізація географічного матеріалу, а також координація міжпредметних знань.

Отже, багатогранність факультативних занять дозволяє виділити наступне: географічні факультативи - це та форма позакласної роботи, яка базується на певних заняттях, якісно продовжує і розвиває. Всі факультативні заняття базуються на наступному: постійна спрямованість на краєзнавчу основу, більше самостійності у роботі школярів; багатогранне використання лекційно-семінарських методів. Робота у факультативах дає добрі та чіткі результати на уроках в школі, виділяє в подальшому чітку професійну спрямованість вже і в школі.

2.2.3. Шкільні музеї

Шкільний музей – ще одна форма роботи, яка розвиває творчу самостійність та активність школярів у процесі дослідження, збору, оформлення, обробки і пропаганди матеріалів. Ці матеріали є історичним аспектом природи і суспільства і носять науково-пізнавальний і виховний характер.

Організація музею носить пошуковий і збиральний напрям роботи. Базою такої організації є краєзнавча робота, яка пов'язана із ініціативою та самоврядуванням школярів.

Педагогічна рада школи приймає рішення про утворення шкільного географічного або краєзнавчого музею, а також проводить відбір школярів до складу ради музею. Функціонування музею базується через самоврядування учнів, розвиток ініціативності, враховуючи також вміле педагогічне керівництво. Рада музею повинна мати представників кожного класу. Можливо, що окремий клас закріплюється за певним розділом музею. Такий клас турбується про поповнення фондів, збереження експонатів, організації екскурсій. Рада музею створює групи лекторів, екскурсоводів з метою залучення більшої кількості учнів до роботи музею. Також рада з цією ж метою формує різні сектори: сектор зв'язку з громадськістю, сектор обліку та зберігання фондів, оформлювальний сектор та ін.

Необхідні матеріали починають збирати через самостійне вивчення джерел. Отримання матеріалу має різноманітні шляхи пошуку. Найбільш вдалий і раціональний пошук – це краєзнавчий. Краєзнавчий напрям зацікавлює не тільки учнів, але і батьків, які допомагають збільшувати кількісний склад експонатами. Організація та розвиток шкільного географічного або краєзнавчого музею потребує наступності щодо активу музею. Відповідно, робота музею пов'язана із залученням учнів різних вікових категорій. Така спадкоємність в роботі музею, підтримка музейних традицій допоможе краще організувати роботу музею.

Потрібно, щоб між навчальним процесом у школі і діяльністю музею існував тісний взаємозв'язок. Тому потрібно виділити теми уроків, де можна використовувати музейні експонати або проводити уроку безпосередньо в музеї.

Інвентарна книга шкільного музею - основний документ для обліку та охорони матеріалів шкільного музею. Матеріали музею потрібно записувати в ній попредметно. Кожен музейний предмет отримує в інвентарній книзі свій інвентарний номер (по книзі порядковий номер). Систематичний облік музейних експонатів сприяє швидкому знаходженню в фондах музею необхідних предметів. Велика роль тут належить картотеці, яка складається із карток, в яких в короткій формі виділяють дані кожного музейного предмету. Це, зокрема, назва, датування, шифр, опис, місце зберігання.

Створюючи шкільний музей вчитель географії творчо кооперується з вчителями біології, хімії, історії, адже шкільний музей сприяє реалізації міжпредметних зв'язків. Створення шкільних музеїв повинно враховувати специфіку рідної землі, особливості історії, природи, економіки, населення.

2.2.4. Географічні клуби

Географічні клуби - форма позакласної роботи, яка характеризується як найцікавіша і найперспективніша для школярів. Вона визначається залученням школярів різного віку, значною варіантністю щодо вибору змісту, багатогранністю отримання інформації, долученням спеціалістів різних професій, встановленням контактів з іншими установами.

Організаційно структура клубу характеризується наявністю голови, ради клубу (включає секційних керівників), членів клубу.

Географічний клуб має декілька напрямків діяльності і включає такі змістові клуби: клуби цікавих зустрічей, клуби кіноподорожей, клуби любителів природи.

Клуби цікавих зустрічей характеризує різноманітність тематики. Учасниками даних клубів є школярі різного віку. Основна робота таких клубів – ознайомлення з представниками окремих професій. Такими клубами виступають спеціальні, зокрема «Юний геолог», «Юний метеоролог». Вони несуть значну ефективність для пропаганди окремих професій.

Шкільні клуби кіноподорожей гуртують школярів, яких цікавлять країни. Тут поширення набули ігрові форми проведення занять. Кожен із учнів виступає в ролі журналіста, ведучого, мандрівника, вченого. На всіх заняттях клубу показують відповідні кінофільми, діафільми, слайди. Закінчення такого заняття пов'язано із обговоренням, кожен висловлює свою думку.

Клуби любителів природи гуртують тих, хто цікавиться природничою географією, проблемою охорони довкілля, зокрема, захисту тварин та рослин. В даному клубі відбувається тісний контакт вчителя географії та біології.

Основне завдання клубу - послідовне дослідження питань охорони навколишнього середовища, глибоке усвідомлення їх причин, отримання практичних вмінь по догляданню за тваринами, рослинами.

Клубна робота повинна виховувати в школярів любов до природи, потребу в охороні відповідних тварин і рослин, надання навичок самостійної і практичної роботи у довкіллі.

Географічні клуби включають лекції, практичні роботи, семінарські заняття, конференції, екскурсії, перегляди науково-популярних та художніх фільмів та ін. Учасники таких клубів готують доповіді та реферати, читають лекції, ведуть бесіди з молодшими, на місцевості організовують практичні роботи.

Географічний клуб має календарний план проведення заходів. Засідання клубу проводять не менше одного разу на місяць. План має терміни виконання і відповідальних за їх здійснення.

Клуб має чітко виражену екологічну спрямованість щодо проведення відповідних заходів щодо виховання в учнів екологічної культури, а також їх профорієнтаційний характер .

Членами туристично-краєзнавих клубів є прихильники подорожей і походів, любителі природи та історії рідного краю. Організують такі клуби, зазвичай, вчителі географії, фізкультури, історії.

В туристсько-краєзнавчих клубах робота проводиться на протязі навчального року. Клуб організовує туристські походи, походи вихідного дня, конкурси туристської пісні, вечори, присвячені природі та історії рідного краю.

Туристсько-краєзнавчі клуби виконують важливу роль, адже вчать учнів раціонально використовувати природні ресурси, дбати про зміцненню свого здоров'я через вивчення навантаження на свій організм.

Робота клубу має чітко виражені пріоритети: спортивно-туристичний та краєзнавчий. Ці пріоритети пов'язані із походами, до яких готуються на протязі навчального року. Для підготовки проводять заняття, на яких тренують дітей щодо їх поведінки в походах. Такі заняття здійснює учитель географії і вчитель фізкультури. Вони разом ознайомлюють учнів з особливостями техніки безпеки на маршруті, правилами поведінки в дорозі, надання першої медичної допомоги, орієнтування по певним ознакам природи та багато іншого. Проведення таких занять (теоретичних і практичних) потрібно проводити у формі змагань, ігор.

Теоретичні заняття школярів включають інструкції щодо проведення походів. Вони можуть розміщені у вигляді стендах або у кабінеті географії, або в спортивному залі.

Підготовчий етап походу починають з розгляду елементарних правил, які відпрацьовують через походи вихідного дня. Маршрут походу члени клубу обирають під час обговорення з учителем, починаючи з легких і закінчуючи важчим.

Походи мають декілька цілей – це і пізнавальна, це і оздоровча, це і суспільно-корисна. Пізнавальна - пов'язана з ознайомленням з пам'ятками природи та історії за відповідним маршрутом прямування. Оздоровча - проводиться з метою відпочинку. Суспільно-корисна – використання краєзнавчого матеріалу.

Географічні клуби включають і заняття по спортивному орієнтуванню. Проведення таких занять здійснюється через тривалу підготовку, де має місце поєднання теоретичного, так і практичного курсу. Велика роль тут належить навіть спеціальні стендам «Орієнтування на місцевості».

Придбавши необхідні знання, учні можуть перейти до тренувань через географічні ігри, а далі вже переходити до конкретних змагань на природі. Ігри в залежності від погодних умов можна здійснювати і в приміщенні, і на відкритій місцевості.

2.2.5. Географічні олімпіади

Ще значний пізнавальний інтерес школярів до географії викликають олімпіади. Шкільні олімпіади з географії - це така змагальна форма позакласної роботи, коли основною метою їх проведення є якомога більше число залучених учнів у дану роботу з предмету, зростання інтересу до знань з географії, розвиток самодостатності та самостійності, покращення спеціфічних і загальнонавчальних вмінь школярів.

Олімпіади разом з підвищенням пізнавального інтересу до них сприяють більш глибокому вивченню предмету, що допоможе визначитись із своєю майбутньою професією. Відповідно, географічні олімпіади слугують вирішенню задач із профорієнтаційної роботи з школярами. Ця форма позакласної роботи через масовість учнів дозволить підвищити якість і географічної освіти на конкретних просторах.

Загалом, олімпіади з географії є підведенням підсумків загальної позакласної роботи з предмета. Проведення таких олімпіад потребує підготовчого етапу підготовки. Для цього потрібна більш чітка організація навчально-виховного процесу, формування вищого рівня знань школярів з географії, окреслення цілеспрямованого інтересу до географії, а також чітка структура пізнавальної самостійності школярів.

Підготовчий етап олімпіади включає опублікування спеціальних тренувальних вправ та занять, необхідність випуску стінної газети з цікавим

матеріалом, проведення вікторин, ігор на уроках, застосування географічних конференцій зі старшокласниками, запрошення, вчених-географів і лекторів.

Дуже важливо правильно скласти питання і завдання для олімпіади. Правильність має базуватись на основних положеннях, де підкреслено про їх зв'язок з програмним матеріалом з географії. Олімпіадні завдання повинні підкреслювати, що використовувались тільки ті теоретичні положення і практичні вміння, які пов'язані з програмою з географії. Таким чином, буде уникнення перевантаження учнів. Специфічність предмета сприяє використанню різноманітних питань, в тому числі і краєзнавчого, і природоохоронного напрямку.

Проведення географічних олімпіад потребує необхідного поєднання науковості, цікавості, проблемності. Потрібно реалізовувати багатогранні міжпредметні зв'язків з іншими предметами. Олімпіади, як правило, можна проводять в декілька турів.

Організація олімпіад потребує оригінальних, цікавих, змістовних, «нестандартних» завдань, змушувати відповідати на них, застосовуючи свої знання в складних умовах, причому отримувати не просте відтворення, а глибокі роздуми. Всі питання олімпіади мають бути оформлені так, щоб принцип цікавості поєднувалися з принципом науковості. Тут повинен бути симбіоз питань теоретичного характеру та практичних умінь учнів.

Підготовка та проведення олімпіади вимагає рівності, тобто всі її учасники мають перебувати в рівних умовах. Вимога олімпіади - у її проведенні повинні приймати участь учні одного віку. Тому зміст питань повинен містити як завдання більш доступні для більшості учасників, так і складні завдання.

2.2.6. Географічні вечори

Масова поширена форм позакласної роботи – це географічні вечори. Вони відбуваються як самостійні заходи, так і можуть бути складовою

шкільного тижня географії. Тематично географічні вечори пов'язують або з ювілейними подіями в нашій державі, або з ювілейними датами нашої області.

Методичні пропозиції з підготовки та організації географічних вечорів можна подати так: обговорення і фіксація тематичного вечора; підбирання тематичних літературних джерел; оформлення вечора; створення сценарію.

Тематику вечора визначають учні, які є членами географічних гуртків при обговоренні із вчителем. Сценарій такого вечора можуть самостійно здійснювати старшокласники. При необхідності, коли вечір проводять вперше, основна робота по підготовці сценарію лягає на плечі вчителя.

Роботу по проведенню потрібно починати за 2-3 місяці. Це пов'язано з тим, щоб уникнути перевантажень, вчасно оформити всі необхідні матеріали, організувати репетиції, створити кабінет або зал.

На таких вечорах особливе місце присвячене знайомству учнів з біографією (життям і діяльністю) видатних вчених – мандрівників, вчених-географів. Адже це дозволяє збагатити кругогляд учнів, зорієнтувати їх професійно, поглибити інтерес до географії. Такі вечори відзначаються багатоаспектністю і мають велике освітньо-виховне значення, зокрема, це і знайомство з історією розвитку науки, це і історія життя видатних людей, це і професійна орієнтація.

2.2.7. Інші форми позакласної роботи з географії

Розглянемо інші форми позакласної роботи з географії, як наприклад, проведення конференцій. Вони допомагають значно глибше дослідити актуальний і цікавий матеріал, застосовувати в самостійній роботі різні джерела знань, залучати велику кількість школярів, мати тісний зв'язок з навчальною предметною роботою, робити систематизацію й узагальнення знань і з іншими шкільними предметами. Як правило, різноманітні конференції проводять із старшокласниками (12).

Конференції з географії проводять в позакласний період і вони відрізняються за змістом:

1. узагальнюючі конференції із систематизацією знань з програмної тематики;
2. практичні конференції, що розглядають застосування знань на практиці;
3. біографічні конференції, на яких розкривають життєдіяльність видатних людей;
4. доповнюючі конференції, де розглядають доповнюючий матеріал про явище чи предмет;
5. міжпредметні конференції, де проводять узагальнення знань міжпредметного характеру: «Людина і природне середовище».

Підготовка конференцій вимагає тривалого часу. Підготовчий період триває півтора-два місяці. За цей час вчитель виділяє план конференції, список основної та допоміжної літератури з даної проблематики, теми окремих доповідей, оголошує дні консультацій. Під час цього етапу учнів залучають до написання рефератів за тематикою конференції.

Також проводиться літературна виставка по даній проблематиці, випускається тематична стінна газети, огляд кращих рефератів, таблиць, схем, виготовлених учнями слайдів, кінофільмів. Під час конференцій проводиться значна виховна робота. Для цього запрошують на конференцію вчених, ветеранів війни та праці, передовиків виробництва, де обговорюють різні професійні проблеми.

Конференції можна проводити також у формі ігор, коли учень виконує роль посла країни, журналіста, співробітника науково-дослідного інституту і т. д. В такому разі школярам доводиться під керівництвом вчителя осмислювати питання і шукати відповіді на них по книгам, газетам, журналам (прес-конференція) або ж від імені якоїсь установи чи організації самостійно доповідати та відповідати на поставлені питання. В такому випадку даний захід має надзвичайно велику виховну роль. Тут школярі відстоюють свої думки та погляди, відбувається формування активної громадянської позиції, затверджуються чіткі погляди. Проведення конференції у формі гри має точну

спрямованість, тобто школярів цікавить тема і вони мають навички володіння самостійною роботою. Користь від гри буде невелика, якщо вчитель самостійно розподілить ролі, надасть необхідний матеріал, декілька разів проведе «репетицію конференції».

Усні журнали з географії повинні сприяти допитливості школярів. Дана форма позакласної роботи характеризується широким спектром інформації, адже усний журнал містить в собі аспекти наочності, цікавості, допитливості. Усні журнали з географії поділяться на 2 види: тематичні (розглядається одна тема) і оглядові (розглядаються різні теми і питання). Як правило, усний журнал має назву, наприклад «Сторінками підручників географії», «Краєзнавство» і т. д. Один усний журнал містить 5-6 сторінок, Кожна сторінка має свою назву.

Втілення усного журналу потребує великої роботи від школярів. Потрібно призначити відповідального за кожную сторінку, сприяти підбору необхідної літератури, зробити її через сценку, монтаж, повідомлення, відібрати яскраві, виразні ілюстрації. Велика роль належить ведучому, який проводить усний журнал, адже кожную сторінку потрібно відкривати музичною вставкою або невеликими вступами.

Велика частка усних журналів присвячена певній проблематиці, наприклад охороні природи. Тому одна зі сторінок випуску може бути присвячена ознайомленню з літературою по даному питанню. Починати сторінку потрібно зі знайомства з автором книги, далі подаємо коротку анотацію до неї, а потім йдуть 2-3 повідомлення про найважливіші розділи книги. Часто перед усним журналом оформлюють виставки книг, випускають плакати, стінні газети.

Отже, усні журнали виступають ефективною формою позакласної роботи, а це підвищує популяризацію географії. Така форма позакласної роботи має тісний зв'язок з іншими формами: конференціями, вікторинами. Разом вони за невеликий період часу знайомлять школярів з різноманіттям географічної науки.

Улюблена і популярна гра школярів – це вікторини. Основна мета вікторин – це підвищення інтересу до предмета, закріплення і поглиблення знань, які отримані в процесі вивчення географії. Географічні вікторини можна вважати універсальною формою позакласної роботи. Вікторина є важливим елементом під час проведення конференцій, географічних вечорів. Вона охоплює значну кількість учасників.

Особливість проведення вікторин – це вік учнів. Потрібно чітко виділити питання за віком. Адже якщо багато із них будуть недоступні, і це понизить допитливість.

Географічні вікторини з географії поділяють на дві групи: змішані та тематичні. Тематичні мають чітко виражений краєзнавчий напрям. Змішані формують питання із різноманітних географічних наук, їх проводять часто під час походів, екскурсій, на засіданнях географічних гуртків. Такі вікторини перевіряють ерудицію, розширюють кругозір школярів.

Серед вікторин виділяється усна вікторина, в якій відповідає той, хто першим піднімає руку. Вона має і недоліки - нерівні умови для учасників, і переваги - їх можна проводити в класі, в поході, в будь-яких умовах.

При наявності умов, краще проводити письмову вікторину. Зачитується питання - всім дають однаковий час на розгляд питання. Відбувається черговість питань – питання за питанням. Економлячи час, учасники вікторини не записують питання, а ставлять відповідний номер. Якщо учень не відповів на питання, то навпроти відповідного номера ставиться прочерк.

Підготовка та проведення географічної вікторини пов'язано, в першу чергу із складанням питань. Зміст і характер таких питань вікторини різноплановий, відповідно вони можуть бути поділені на декілька груп. Перша група включає питання що містять фактичний матеріал. Наприклад: де на планеті Земля вдень можна побачити зірки і Місяць? З другою групою пов'язана потреба щодо правильного з'ясування понять, які є у програмі. Наприклад: відмінності понять національний парк та заповідник? Що таке суфозія? З третьою групою питань пов'язана географічна номенклатура. Наприклад: який

острів знаходиться в Азовському морі? Четверта група питань пов'язана із кмітливості і різносторонністю, визначає ерудицію, кругозір школярів. Наприклад: у яких озерах материка Євразія вода солона?

Географічні вікторини дозволяють закріпити знання у школярів, розвивають їх пам'ять. Вчитель під час проведення вікторин повинен слідкувати за загальним розвитком учнів, їх допитливістю та начитаністю.

Ще одна форма вивчення географії - це ігри, які сприяють моделюванню пошукової активності, яка базується на здобутті конкретних результатів, отриманні конкретної значимої мети.

Позакласний час ігор пов'язаний з організацією гри сюжетно-рольового напрямку, що нагадують різну діяльність: подорожі, прес-конференції, експедиції тощо. Основна мета організації та проведення ігор – це професійна орієнтація, виховання активної громадянської позиції, поглиблення, закріплення, узагальнення знань школярів. Організація та проведення сюжетно-рольової гри містить декілька етапів.

Перший етап – підготовчий, включає окреслення мети, складання програми, виділення методики проведення гри. Вчитель збирає потрібний матеріал, ознайомлює школярів з задумом і умовами гри. Кожен учень отримує відповідні завдання, підбирає та аналізує необхідну літературу.

Другий етап – ігровий, коли вчитель є ведучим, а також приймає участь в колективних дій. Початок гри пов'язаний із ознайомленням учасників з змістом та правилами гри, повторює тему і цілі. Школярі обмірковують поставлені завдання, вирішують ситуації, розігрують ігрові дії. Роль ведучого, як правило, виконує вчитель, але ним може бути і учень.

Третій етап – заключний, полягає в аналізі отриманих результатів та прийнятті висновків на майбутнє. Потрібно, насамкінець, приймати важливі рішення.

Однією із найбільш цікавих і популярних ігор є географічна гра під назвою «Що? Де? Коли? ». Гра базується на складанні питань, які традиційні, в цілому, для географічних вікторин, але організація заходу відрізняється. Гра-

вікторина характеризується і тим, що в ній можуть брати участь учні старших і середніх класів. Для кожного класу має бути своя відповідна складність питань і питання для вікторини складають самі учні при консультаціях з вчителем.

Наступна форма позакласної роботи з географії – це ігри-подорожі, де участь беруть декілька команд, кожна з яких включає 10 - 12 чоловік.

Кожна команда має маршрут подорожі (маршрути готують заздалегідь). Ці маршрути розігрують, вони повинні не перетинатися, з тією метою, щоб на окремій станції не було багато граючих. Пунктом відправки команд служить школа. Спочатку вони виконують тут завдання, і при їх виконанні можуть виходити в дорогу. Кожна станція згідно маршруту прямування має підготовлені завдання для окремих команд. Створення і оформлення кожної станції здійснюється учасниками гри заздалегідь. Всі команди отримують маршрутні листи, за якими рухаються від станції до станції. На цих станціях вони виконують підготовлені завдання, які оголошує ведучий.

Тиждень географії в школі – ще одна форма роботи, яка має комплексний характер. На цьому заході поєднують різноманітні форми позакласної роботи: конференції, конкурси газет, рефератів, вечори, огляди-конкурси географічних знань і т. д.

Тижні географії визначаються різними видами робіт з предмету (групова, масова, індивідуальна), характеризуються можливістю проявити себе, певною емоційністю. Основна мета проведення тижнів географії – виховання любові до своєї Батьківщини та рідного краю, посилення в учнів інтересу до географії, професійна орієнтація на професії, де роль географії визначальна.

Тиждень географії включає безліч заходів: формування плану організації та проведення тижня; організація та проведення дня географії в кожному класі; конкурс тематичних стінних газет; конкурс рефератів по окремим темам з географії; проведення географічних вечорів та ігор; демонстрація слайдів і кінофільмів; проведення конференцій з географії; проведення екскурсій до музеїв, на метеостанції; на підприємства, в інститути; ознайомлення з цікавими професіями; зустрічі з цікавими людьми.

План проведення тижня географії в школі готують заздалегідь і вивішують на дошці оголошень не пізніше, ніж за три тижні до початку свята. Кожен клас до тижня географії готує задачі.

Тиждень географії характеризується своєю тематикою, відповідно «Людина і природа», «Природа і мистецтво», «Природа і наука» та ін. Зміст програми тижня географії має бути пов'язаний з конкретними можливостями школи і містити різні форми. Наприклад, лекторій для школярів різного віку, де лекції і бесіди можуть проводити вчителі, батьки або самі учні на теми: «Природа рідного краю», «Політична карта світу».

При цьому заходи можуть містити елементи диспуту. Наприклад, обговорення актуальних проблем про взаємовідносини людини і природи, про роль географічних знань у вирішенні окремих з них. Диспути сприяють виробленню в школярів чітко, послідовно та аргументовано відстоювати свої погляди. Предмет диспуту - це і стаття з географії, прочитана книга, де є предмет для дискусії. Різні судження сприяють виробленню твердження про важливу ідею.

Заключний етап диспуту пов'язаний із підбиттям підсумків, виокремленням головної ідеї. Для того, щоб в школярів не пропадала цікавість до диспутів, не потрібно докоряти за неправильні судження, засвідчувати окремі помилки, але привернути увагу всіх на правильні відповіді, аргументацію висновків, логіку викладу.

Під час організації та проведення тижня географії в школі потрібно в якості пропаганди використовувати художню та науково-популярну літературу, яка формує пізнавальні інтереси школярів, їхній світогляд, впливає на вибір професії, поглиблює інтерес до науки.

До основних форм позакласного читання географічної літератури відносять: читацькі конференції; написання анотацій та відгуків на прочитані книги; обговорення книг та статей; ігри з залученням прочитаних книг; колективне читання. Позакласне читання пов'язано із розмовою і обговоренням прочитаного учнями.

Читацькі конференції з географії служать для обговорення однієї або двох-трьох книг за вказаною проблематикою. Вони пов'язують програмний географічний матеріал та інтереси учнів, допомагають осмислити сучасні географічні проблеми.

Різнопроблемні конкурси рефератів з географії підвищують якість знань школярів, ознайомлюють з науково-дослідницькою роботою з предмету, сприяють вибору професії, яка дотична до географії та суміжних наук. Організація конкурсу попередньо вимагає проведення відповідної роботи. Підготовчий період включає оголошення про даний захід. Його можна помістити на стінній газеті із розповіддю про конкурс, вказати основні теми рефератів. Після цього, кожен конкурсант, який працює над рефератом з географії, зобов'язаний мати і наукового консультанта, і рецензента. Виконувати ці обов'язки може вчитель географії, вчитель інших предметів, батьки учнів, спеціалісти по тематиці і т. д.

Реферат повинен мати рецензію. Захист реферату повинен бути коротким (протягом 6-7 хв), в ньому повинні міститися основні положення роботи, а також показані таблиці, графіки, фотографії, слайди, схеми. Тематика рефератів повинна відзначатися актуальністю, пов'язана з роботою на природі, використанням статистичного та краєзнавчого матеріалу.

Число заходів, що проводиться в рамках тижня географії багатогранне. Сюди входять конференції, диспути, олімпіади, вечори.

Організація та проведення тижнів географії буде успішним при виконанні певних умов: вибір доступних завдань для учасників, враховуючи різний вік; поєднання різних методів і форм роботи; своєчасне і чітке планування всіх заходів тижня; використання учителів інших предметів (біології, хімії, історії, праці, музики, малювання тощо); поєднання зусиль батьків та шефів. Важливо з усього різноманіття позакласних заходів вибрати цікаві та актуальні для школярів школи.

Одним із доповнюючих елементів позакласної роботи з географії є випуск стінних газет. Їх вирізняють за оформленням, змістом, призначенням. Ще

стінні газети розділяють на газети-монтажі, рукописні газети та фотогазети, які випускають після проведення конкурсів, походів, експедицій. Рукописні газети поділяють на робочі або чергові, тематичні, святкові та екстренні. Є ще екстренні газети, які носять назву «блискавки».

Серед статей газети одна виступає головною і вона визначає ідею газети. Зміст інших статей доповнює провідну ідею. Така ж мета повинна бути при художньому та естетичному оформленні газети. Всі найважливіші та найактуальніші матеріали за традицією розміщують в лівій частині газети (читання за звичкою проводять зліва направо). Інші, розважальні та менш значні статті - у правій, вони повинні доповнювати основну думку газети. Всі газети мають назву.

До числа шкільних географічних видань, окрім шкільних стінних газет, можна віднести збірники, плакати, щоденники, журнали, альбоми. Підготовка і створення цих видань – це результат загальних зусиль багатьох предметників: біолога, хіміка, літератора, історика, а не тільки справа вчителя географії. Багатоаспектна спільна робота над розробкою теми значно збільшує педагогічний вплив на учнів, створює покращене виконання освітньо-виховних завдань, що стоять перед школою.

Випуск шкільних географічних журналів здійснюється два-чотири рази на рік. Теми журналів відзначаються різноманітністю: це організація і святкування знаменних дат держави, своєї області або району, або відомі події географічної науки, або характеристика і обговорення актуальних проблем географічного буття. Наприклад, підґрунтям для створення такого журналу може послужити тема «Природне середовище в творах українських письменників», «Природні особливості рідного краю». Найкращі твори школярів, з точки зору вчителів-предметників, утворюють основу журналу, їх оформленням займається учитель малювання. Як правило, такі журнали зберігаються в географічному музеї чи кабінеті географії (15).

Близькі до стінгазет – це плакати. Тематичні огляди-конкурси проходять у школах. Їх тема може бути «Бережемо природу!», «Про тварин і рослин

нашого краю». Участь у оглядах - конкурсах плакатів приймають учні одного віку. Провести конкурс можна перед тижнем географії з тією метою, щоб впровадити кращі роботи для оздоблення школи. Кращі роботи можуть бути складовою заходів географічного тижня.

Географічні завдання включають і оформлення альбомів з географічного краєзнавства. Результати роботи факультативів і географічних краєзнавчих гуртків пов'язані із створенням альбомів «Природа рідного краю», «Топоніміка населеного пункту» і т. д. Такий матеріал є дуже цінним. Його можна використовувати і на уроках географії, і в позакласній роботі.

Випуск різноманітних географічних матеріалів носить освітньо-виховний аспект, зокрема: сприяє оформленню результатів роботи школярів, робить їх загальним надбанням, переконує у корисності такої роботи, прищеплює любов до праці, розвиває в учнів покликання до дослідницької діяльності.

Загальний досвід свідчить, що оформлення географічних видань при географічному клубі або гуртку, шкільному географічному кабінеті є одним з відомих і сприятливих способів агітації школярів щодо їх позакласної роботи з географії.

Висновки до 2-го розділу

Другий розділ базується на характеристиці основних методів, які використовуються в позакласній роботі, в тому числі і при організації та проведенні екскурсій. Також виділені основні форми позакласної роботи, де екскурсія займає важливе місце.

Існує ціла система методів, які срияють Найбільш ефективні методи, які виділяють при проведенні екскурсій виступають спостереження, робота з картографічними творами, зі статистичними матеріалами, з текстовими джерелами та ін.

Екскурсії є однією із форм позакласної та позашкільної роботи, яка утворює систему із іншими формами: гуртком, секцією, географічним клубом, географічним товариством, краєзнавчий музеєм, географічним вечором, конференцією та ін.

РОЗДІЛ 3. Роль екскурсій у позакласній роботі у школі

3.1. Види екскурсій

Екскурсія — одна із найбільш поширених форм пізнавально-освітньої роботи з учнями. Її використання сприяє досягненню певних педагогічних цілей. Екскурсії використовуються і на уроках, а й у позаурочній і позашкільній роботі.

Слово *екскурсія* (англ. excursion) - в перекладі з латинського означає вилазку, тобто огляд окремого місця або об'єкта з подальшим його вивченням. Екскурсія - це така форма навчального процесу, де школярі розпізнають і поглиблюють знання методом руху до місця досліджуваних об'єктів (природи, установ, підприємств, історичних пам'яток тощо) та знайомляться з ними.

Проведені реформи школи привело до того, що сьогодні екскурсії мають перетворюватися на розвивальні та загальнопізнавальні заняття. Цю роботу важливо проводити і в урочний час, а в групах продовженого дня.

Екскурсія – це така форма побудови навчального процесу, яка пов'язана з спостереженнями з метою вивчення різноманітних предметів, явищ і процесів в природних або антропогенних умовах. Значення екскурсій надзвичайно велике, адже вони поглиблюють, конкретизують і розширюють знання учнів, тобто вони мають виховне і пізнавальне значення. Екскурсії допомагають учням теорію перетворити на практику.

Важлива дидактична ціль екскурсій – формувати багаж новими знаннями, використовуючи базові спостереження за об'єктами і явищами (природними, соціальними, виробничими), заохочувати учнів до дослідницької діяльності через аналіз й порівняння для висновків певної інформації(1).

Екскурсії фіксують зв'язок теорії з практикою. Вони характеризуються ефективністю і таким чином виконують дидактичні функції. Вони також допомагають реалізувати принцип наочності навчання, тобто школярі проводять ознайомлення з визначеними об'єктами та явищами. Разом з тим екскурсії піднімають науковість навчання, формують зв'язок навчання і

дійсністю, з практикою. Вони пов'язані з політехнічним навчанням, під час яких учні знайомляться з виробництвом, особливостями застосування наукових знань у промисловості, будівництві та сільському господарстві; екскурсії мають важливий напрям щодо професійної орієнтації учнів на діяльність. Екскурсії поєднують наукове дослідження з методами і прийомами навчання.

Екскурсії створюють умови для формуванню і навчання таких особливостей учнів:

- ✱ орієнтування в зовнішній ситуації;
- ✱ спостережливість та узагальнення;
- ✱ комунікативність;
- ✱ самостійність; практичність;
- ✱ колективізм та індивідуалізм тощо.

Проведення екскурсій для учнів повинно базуватись на цікавості, пізнавальності і безпечності. Вчитель повинен скласти такий план проведення екскурсії, за яким був би витриманий режим дня і не було би небезпечних зовнішніх впливів.

Екскурсії повинні зміцнювати свідому дисципліну учнів, і разом з тим формувати у них відповідальність, працьовитість та самостійність. Умови проведення екскурсій формують в учнів підприємливість, поглиблюють комунікативність, уміння адаптуватись до певного мікроклімату, діяти у різних складних ситуаціях, сприяють школярам соціалізуватися і найголовніше – розкрити сутність навколишньої реальності.

Зміст і тема екскурсії формується згідно до програмних критеріїв навчального предмету. Розкривати це можна у вигляді інформаційного повідомлення, бесіди, дискусії, враховуючи пізнавальні інтереси, можливості учнів, вікові особливості.

Об'єкт вивчення, зміст екскурсій, дидактична мета екскурсій дозволяє поділити екскурсії на декілька видів. Про це свідчить відповідний рисунок (див. *рис. 5*).

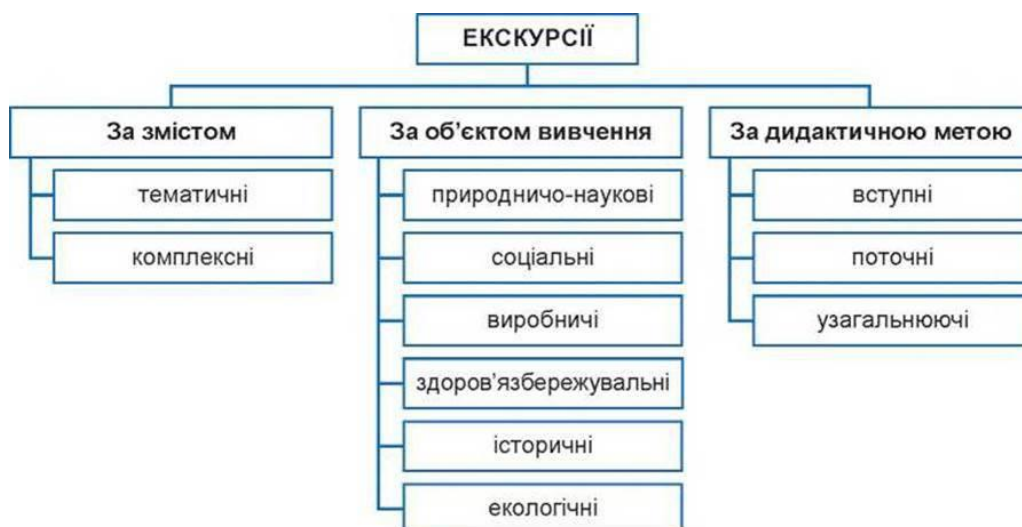

Рис.5. Види екскурсій за змістом, об'єктом вивчення, дидактичною метою

3.2.Організація та проведення екскурсій

В залежності від виду екскурсія має свої особливості організації та проведення.

Природничо-наукові екскурсії – це екскурсії до лісу, в поле, до луків, до річки, до озера, до пасовища, до ставка тощо. Об'єктами дослідження виступає жива і нежива природа: вода, погода, повітря, ґрунти, корисні копалини, дерева, кущі, трав'янисті рослини, тварини (риби, птахи, комахи, звірі).

Такі екскурсії (тобто на природу) мають надзвичайно велике пізнавальне і виховне значення, адже саме вони прищеплюють любов та інтерес до природи, до окремих природних об'єктів та явищ. Тут мають місце естетичні відчуття, адже тут учні бачать красу природи, з розумінням відносяться до збереження природи. Ця сторона екскурсій має емоційну складову, адже сформовані знання завжди будуть дуже міцними, тривалими і надовго закарбуються в дитячій пам'яті.

Природничо-наукові екскурсії приймають участь у формуванні екологічної свідомості школярів. На основі пізнання природи, процесів, які проходять в ній закладається любов до рідного краю. Саме тут дитина усвідомлює рівень відповідальності людини перед природою, необхідність

збереження природних багатств і різноманіття. І це буде запорукою виховання екологічно дієвої особистості. Під час проведення цієї екскурсії можна на основі яскравих конкретних фактів розкрити школярам взаємозв'язки окремих явищ природи, роль людини у збереженні і збільшенні кількості природних складових, її краси, цілісності і неповторності. Визначальна роль таких екскурсій пов'язана з тим, що діти бачать природні процеси і об'єкти в навколишньому середовищі, розглядаючи їх не окремо, а в комплексі з іншими об'єктами і явищами. Учні досліджують, знайомляться з окремим об'єктом не ізольовано, а комплексно, як єдину систему і бачать себе в ній і усвідомлюють себе як невелику частину світової природної системи. Таким чином, в учнів збагачується особистий досвід, розвивається спостережливість.

Екскурсії в природу допомагають формувати моральні якості. Виявити щось нове, пізнавальне, цікаве і практичне спонукає учнів на радісні моменти і переживання, сприяє проявити колективізм, розвинути і покращити колективні взаємовідносини. Для екскурсій, як і для інших видів занять, функціонують певні правила поведінки. Таким чином дисциплінуються учасники екскурсій. Виконуючи різноманітні завдання під час екскурсій (збирання екземплярів рослин для гербарію, відбір проб природних компонентів), розвивається якісна відповідальність за виконану роботу, узгоджується з товаришами система дій, формується точність, обережність, акуратність, точності. Педагог в якості екскурсовода застосовує і природні, і спеціально створені ситуації для того, щоб у дітей формувалося відчуття поваги один до одного, доброзичливості, справедливості. Діти проводять оцінювання відповідей своїх товаришів, вчать бачити успіхи, радіти їм, співчувати неуспіхам.

Виховання моральних цінностей відбувається в єдності з естетичним зростанням. Викликає естетичні почуття і переживання велика різноманітність і кількість природних кольорів і відтінків, ліній, форм, звуків, їх відповідне поєднання, наявність закономірностей природи - мінливість, ритмічність, динамічність. Підготовка і проведення екскурсій включає цілу систему освітньо-виховних завдань, одне із основних – виховати у дітей бачення і

розуміння краси природи, насолодження нею, передача вражень в конкретних видах художньої діяльності (пісня, слово, малюнок та ін.). Однак якісне сприйняття естетичності в значній мірі залежить від того, як ним керувати. Тому педагог, коли формує план майбутньої екскурсії, конкретизує, який об'єкт чи явище може викликати у дітей естетичне сприйняття. Зокрема, зимова екскурсія пов'язана із химерними формами заметів, прямовистими смереками з шишками на верхівках, блакитним небом.

Учитель застосовує різні способи і засоби з метою естетичного сприйняття – і жести, і питання, і образну емоційну промову. Велику роль тут відіграє слово, особливо художнє. Звертаючись до поетичного образу, де якості предметів і явищ висвітлені через епітети, метафори, порівняння, ми надаємо позитивний імпульс на думки і почуття учнів, глибше оцінити природню красу.

Інший вид екскурсій за об'єктом вивчення – це екскурсії в соціальне оточення. Таку екскурсію можна почати із школи - ознайомитись з окремими приміщеннями, їхнім використанням, з окремими кабінетами, з шкільними працівниками, з загальними правилами поведінки. Такий напрям екскурсій пов'язаний із вулицями міста, села, інших поселень, громадськими інституціями (магазин, пошта, дитяча бібліотека). Тематична назва екскурсій може бути різноманітна, наприклад: «Наше місто (село)», «Шлях до школи від місця проживання» (особливу увагу звертати на небезпечні переходи). При вивченні соціального оточення можна використовувати рухливі ігри, що розглядають правила поведінки в громадських установах, у транспорті, у школі, правила дорожнього руху. Таким чином, можна втілити гру «Наше привітання», «Привітаємо з днем народження», «Будемо знайомі», «Чарівність слів», «Зебра» «Світлофор», «Перехрестя» тощо.

Виробничі екскурсії пов'язані із відвідуванням учнями промислових підприємств (заводів, фабрик), фермерських господарств, поліцейських дільниць, новобудов, електростанцій тощо. Такі екскурсії сприяють

дослідженню виробництва, професійній орієнтації, трудовому вихованню, створенню політехнічного кругозору.

Учні повинні привернути увагу на ту кількість різноманітності продукції, яку виготовляє підприємство, розглянути її значення в життєдіяльності людей. Виділити такий момент, чи використовують діти дану продукцію виробництва (підприємства). Зробити висновок про вдосконалення процесів та перспективність розвитку даного виробництва, виділити доцільність якісного та прискореного виробництва. Результати праці дозволяють виділити зв'язки між виробничниками підприємства і виробництвом, співпрацю та взаємозв'язок людей.

Виробничі екскурсії формують підприємницькі здібності, виробляють економічне мислення. Важливе обговорення таких питань: «Які види природних ресурсів використовуються у виробництві? Які професії задіяні на підприємстві? З чого матеріалів виробляють ці товари? Що роблять з відходами? Чи їх використовують? Як утилізують? Пункти відправки готової продукції? Чому потрібно бережливо ставитися до ресурсів? До якої групи товарів належить готова продукція (промислові, продовольчі)? Що входить у ціну товару? Чи шумне виробництво? Як впливає шум на здоров'я людей?» тощо.

Надзвичайно корисно і важливо рекомендувати показати школярам підприємства, де працюють їх батьки та родичі. Таким чином відбувається формування позитивного ставлення до праці своїх батьків, відбувається позитивна оцінка їхньої трудової діяльності. В учнів з'являється гордість і пошана за дії батьків. Виробничі екскурсії сприяють підключенню школярів до вирішення окремих господарських проблем свого краю, окреслюють функціонування промислових, транспортних, будівельних та інших організацій населеного пункту, де проживають діти. Такі підприємства та організації закладають у учнів елементи певної зацікавленості щодо вибору майбутньої професії.

Цікаві екскурсії, які пов'язані зі здоров'ям, його збереженням і покращенням, наприклад «Подорож у країну здоров'я», «Чистота - чинник здоров'я», «Школа здоров'я», «Якщо хочеш бути здоровим - посміхайся», «Спорт і фізкультура - наші вірні друзі» «Твоє здоров'я і аптека», «Зелена аптека» тощо. Такий вид екскурсії варто проводити в медичних установах (наприклад поліклініка, аптека тощо), у центрах реабілітації, де використовують різноманітні спортивні снаряди і обладнання, у спортивних і тренувальних залах для спортсменів. Консультанти та тренери, які володіють методикою проведення цих заходів, можуть провести співбесіду з дітьми по даній тематиці.

Екскурсії, тематика яких пов'язана з «Зеленою аптекою» окреслюють вихід на зелені природні об'єкти: сади, ліси, річки, ставки, луки, полонини. Тут школярі проводять спостереження за рослинами, за їх плодами, цвітінням, вивчають будову. Об'єкти спостережень фіксують фотоапаратами, об'єктивами відеокамер. Ці відеозйомки та фотографії можна розглядати на окремих заходах. Використавши довідковий матеріал (друкований, технічний) можна багато взнати про їх властивості, наприклад лікувальні. Багато лікувальних властивостей рослин навколишнього довкілля використовують спеціалісти і навіть тварини (для самолікування).

Надзвичайно цікавою та повчальною є екскурсії до аптечних музеїв, аптек, де школярі знайомляться з історичним розвитком лікувальної медицини, зокрема рослинами, настоянками з них тощо. Варте уваги застереження щодо самолікування, самовільного прийому ліків та використання окремих рослин. Цими надзвичайно важливими питаннями займаються спеціалісти з відповідною освітою і досвідом роботи. Вони, проводячи відповідні дослідження, вивчають лікувальні властивості рослин і можуть створювати ліки.

Ще один вид екскурсій пов'язаний із відвідуванням історичних місць. Екскурсії здійснюють до пам'яток історії та культури свого міста чи села, архівів, музеїв, книгосховищ та ін. Учасники відомих подій допомагають

учням через бесіди усвідомити мужність людей, побачити бойові та трудові подвиги народу. Наприклад, «Історія мого роду», «Історія мого населеного пункту», «Народні умільці», «Визначні люди мого населеного пункту», «Мій родовід», «Про що говорить моє прізвище», «Сімейний альбом».

В результаті таких екскурсій можна скласти літопис свого краю, населеного пункту, родини, розробити і скласти природний матеріал своєї місцевості, створити розповіді, оповідання, загадки та інші літературні твори про спостереження за людиною або природним об'єктом.

Екологічні екскурсії відзначаються своєю специфічною особливістю, яка пов'язана з тим, що такі екскурсії носять як освітні завдання, так і практичні. Саме тут школярі вчаться вирішувати деякі екологічні проблеми. Потрібно організувати діяльність учнів у виявленні проблем як природного, так і антропогенного характеру. Це виявлення ділянок забруднення, негативного стану ґрунтів і рослинного покриву, негативних слідів діяльності людини тощо. Підготовчий період слугує у зацікавленні школярів, розкриває особисту роль кожного охороні довкілля. Можна розглянути Червону книгу, розповісти про тварини і рослини нашого краю, які є в даній книзі. Особлива увага повинна бути спрямована на те, що в природі все взаємообумовлено і взаємопов'язано, і ціль таких досліджень - зберегти цей різноманітний і дивовижний світ.

Під час таких екскурсій потрібно з'ясовувати стан зелених насаджень, вивчати ступінь витоптаності окремих ділянок, дослідити забруднення озер, річки, ставка. Виділити можливості здійснення певних завдань, щодо проведення природоохоронних заходів. Заключний етап таких екскурсій може включати створення екологічних листівок, малюнків, звернень, плакатів тощо). Відповідна робота буде викликати у учнів живий інтерес, формувати універсальні навчальн-наукові дії, активну життєву позицію.

Учні можуть подавати конкретні пректи, пропозиції, ідеї щодо реалізації питань, пов'язаних із збереженням і примноженням багатств природи свого краю, батьківщини. На особливу увагу заслуговують ті, які практично можна

втілити в життя самим або рекомендувати їх виконати спільно з дорослими чи відповідними органами влади, окремими підприємцями тощо.

3.3. Організація та проведення екскурсій у опорному закладі Годинівський ліцей Острицької сільської ради

Ефективною і однією з найбільш доступних форм проведення є екскурсія. Починається вона відразу за порогом школи. Географічна екскурсія – є важливою формою організації навчально-виховного процесу в школі. Проведення екскурсій є таким же обов'язковим, як і проведення вчителем уроку, адже та екскурсія, яка проводиться за програмою виглядає як один із видів уроку. Процес навчання на уроці – екскурсії реалізується не в класному приміщенні, а в природі під час безпосереднього вивчення учнями об'єктів і явищ природи. Проведення екскурсій допомагає накопичувати змістові уявлення в учнів. Дані уявлення слугують базою для формування як фізико-географічних, так і економіко-географічних понять. Вони також створюють зв'язок теорії з практикою. Технологічний процес розробки та створення екскурсії побудований на отриманні та обробці матеріалу. Технологічна складова екскурсії побудована на екскурсійній методиці. Дана методика в широкому розумінні це система цілеспрямованого виконання будь-якої роботи. Педагогічна наука інтерпретує методику як сукупність правил щодо викладання навчальних курсів, цілісна система методів навчання та виховання, які залежні від мети та змісту екскурсії. Визначення теми та мети екскурсії пов'язано з географічними об'єктами. Ними можуть бути пам'ятки природи та інші об'єкти (регіональні національні парки, ландшафтні парки, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Змістовна і цікава екскурсія пов'язана із чітким формулюванням теми, мету, завдання. Мета екскурсії - це те, для чого показують екскурсантам окремі географічні об'єкти. Коли мета чітко виділена, тоді видно пізнавальну і виховну спрямованість екскурсії. Це дозволяє правильно сформулювати тему і завдання, адже тема - це основа, де

буде базуватись показ та розповідь, а завдання визначатимуть основу вступного слова. Навчання під час екскурсії побудовано, в основному, на досліджуваних об'єктах, виясненні їх теоретичної та практичної значимості. Екскурсії дозволяють найбільш повно реалізувати дидактичні принципи єдності теорії із практичною діяльністю, навчання з життям. Великі можливості має екскурсія для здійснення міжпредметних зв'язків (географія, фізика, біологія, хімія, історія, література), що дозволяє створювати системні знання школярів. Результати екскурсії можуть бути індивідуальними і груповими. Методичні прийоми, за допомогою яких проводять екскурсії поділяються на дві групи – прийоми розповіді і прийоми показу. Ці прийоми можуть бути наочні, практичні і словесні. Усі методи включають використання таких логічних прийомів: знаходження суттєвих ознак, схожості та розбіжності об'єктів, подібність, уточнення, визначення висновків, підсумовування. Це свідчить, що вся гама методів створює умови для розвитку мислення школярів та розвиває самостійність в роботі. Організаційними засобами активізується увага, пам'ять, мислення. Вони сприяють використанню різних робіт учнів (індивідуальної, групової, фронтальної). Технічні засоби включають застосування приладів, пристроїв, наочних засобів і матеріалів, обладнання. Методичні прийоми в залежності від їх призначення поділяють - методичні прийоми, завданнями яких є допомога вчителю встановити взаєморозуміння між учителем та школярами; прийоми, завданнями яких є створення непорушної уваги аудиторії до досліджуваного об'єкта; прийоми, які зафіксують увагу до окремих діалогів, що підвищують інтерес у учнів до певних питань; прийоми, що закріплюють зорове сприймання матеріалу екскурсії.

Загалом, класифікацію прийомів щодо проведення екскурсії можна поділити на дві основні групи: прийоми, що створюють спостереження за об'єктом із навколишнього середовища; прийоми, пов'язані із уявою екскурсантів щодо видимих змін в зовнішньому вигляді об'єкту, тобто можливість побачити об'єкту в потрібному вигляді.

Практично всі методичні прийоми можна поділити на дві категорії:

- прості - створюють умови для проведення екскурсій;
- складні – стосуються безпосередньо проведення екскурсій.

Отже, педагогічні спроможності екскурсій, як і більшості занять, встановлюються кінцевими результатами, де результат будь-якої дії значно ширший від цілей і змісту. Методичні засоби здійснення екскурсій в широкому плані – це ціла система вимог і завдань, способів і прийомів розповіді та показу під час вивчення окремих тем екскурсій, які відрізняються своїми цілями. Алгоритм здійснення конкретної екскурсії нагадує програму дій вчителя для демонстрації об'єктів, організації спостереження за ними, використання певних методичних засобів показу і розповіді. Методика, з однієї сторони, близька до наукової дисципліни, а з іншої – це реалізацію вимог дисципліни на практиці. Вчитель повинен зробити так, щоб учень запам'ятав основні моменти після екскурсії. Відповідно, потрібно спрямувати дії екскурсійного тексту та методичних засобів демонстрації тих чи інших географічних об'єктів. Вчитель повинен допомогтися того, щоб учень зрозумів, запам'ятав і зберіг у своїй пам'яті те, що є головним в екскурсії. Тому окремі частини екскурсії важливо підкріпити відповідними методичними засобами.

В кожному навчальному закладі згідно навчальної програми проводять екскурсії. У 6 класі таких екскурсій три, в 7 і 8 класах – по одній. Окрім того, певна кількість екскурсій пов'язана з географічним гуртком. В роботі ми зупинимось на програмних екскурсіях.

В 6 класі перша екскурсія присвячена водним об'єктам, зокрема екскурсія до водного об'єкту: «Опис водного об'єкта за картою та на місцевості. Екологічні проблеми водойм моєї місцевості».

В межах населеного пункту Годинівка є декілька водних об'єктів. Відповідно була проведена екскурсія на річку Мольниця (рис 6).

Через село Годинівка тече річка Молниця, яка є притокою річки Прут. Молниця починається у лісі біля села Петрашівка, потім має напрям на північ, на північний схід і схід. Впадає в Прут на північ від села Молниця.

Рис.6. Річка Мольниця (шкільне фото)

Така екскурсія допомагає сприйняттю основних елементів річки, річкової долини. Показує роль річок в життєдіяльності людини, окреслює проблеми річки Молниця – загальний екологічний стан, засмічення річки, водність, живлення режим річки.

Мольниця є правою притокою Пруту басейну Дунаю. Довжина 20 км, площа водозбірного басейну 118 км². Похил річки 7,5 м/км. Долина річки в значній мірі глибока і вузька, за винятком пригирлової частини. Річище слабозвивисте і тільки в пониззі звивисте.

Над річкою розташовані села: Байраки, Підвальне, Годинівка, Горбова, Банчени, Молниця.

Рис. 7. Ліс «Щербеуць» (шкільне фото)

Ще одна екскурсія в 6 класі носить назву «Екскурсія у краєзнавчий музей, у природу». Вона має вихід на природу у урочище. Урочище - це ліс, який називається «Щербеуць». В лісі найбільше серед дерев буку, дубу і акації Назва походить від пана Щербу, на землях якого був засаджений ліс (рис.7).

Екскурсія в ліс як природний комплекс відзначається значним емоційним сприйняттям, адже ліс Ліс має значний вплив на довкілля, регулюючи багато показників, зокрема, регулює рівень опадів, виділення кисню, циркуляцію води та повітря, температуру повітря, глобальний клімат та мікроклімат, зв'язує вуглекислоту, захищає дороги, запобігає ерозії ґрунтів, очищує повітря, має шумоізоляційну дію тощо.

Загалом, ліс – це чисте довкілля та свіже повітря. Дослідження показують, що одне дерево за добу виробляє таку кількість кисню, яка необхідна для трьох дорослих людей.

Третя екскурсія мала назву - екскурсія в довкілля: «Характеристика одного з природних комплексів своєї місцевості».

На захід від села можна побачити великий горб, назва якого «Кинтеряну» і пасовище «Кітанка». В давнину, це місце належало хазяїну Іон Канторі, і відповідно, отримало назву Кинтеряну. Випускники ліцею на цьому горбі кожного року зустрічають схід сонця, як символ щасливого майбутнього. Загалом, ця місцевість служить пасовищем (рис.8).

Рис.8. Горб « Кинтеряну» і пасовище « Кітанка»

Дана екскурсія дозволяє опрацювати тему, присвячену елементам рельєфу, використанню окремих елементів в народному господарстві.

У 7 класі тема екскурсії: «Характеристики природи своєї місцевості». Вона базується на розгляді лісових і сільськогосподарських ландшафтів, де село Годинівка межує зі селом Луковиця. Тут є інший ліс, який має назву «Ин кот» і який, в свою чергу, межує із лісом під назвою «Ин чоате». Говориться, що в давнину цей ліс був вирубаний і залишилися самі пні. Частину цієї землі роздали людям, а на іншій частині зрубу виріс новий ліс. Саме ця аграрна земля віддаляє вище сказаний ліс від лісу під назвою «Валя флутурілор», тобто «Долина метеликів» (рис. 9).

Рис. 9. Ліс «Валя флутурілор» (шкільне фото)

В цілому, ліс - це джерело будівельних матеріалів, деревини, сировини для меблевої, целюлозно-паперової, деревообробної та інших галузей промисловості.

У 8 класі програмна екскурсія має назву: «Ознайомлення з об'єктами природи своєї місцевості». Біля лісу «Шербеуць » знаходиться середній за розміром ставок, який має назву « Язул Гирлей ». У ставку вода використовується для розведення риби. Найпоширеніший вид риб - це короп (рис. 10).

Рис. 10. Озеро «Язул Гирлей»

Озеро « Язул Гирлей» - одна із візиток Годинівки. Інколи можна помітити тут лебедів.

Значно частіше використовують екскурсії у позакласній та позашкільній роботі. Це може бути в розрізі географічного гуртка, це може бути на канікулах, після занять, де потрібно враховувати інтереси школярів. Такі

екскурсії, як правило, тривають довше (декілька годин і більше), мають більшу протяжність маршруту. Для прикладу ми подаємо план-конспект екскурсії для восьмих класів:

Тема екскурсії : Опис водного об'єкта за картою та на місцевості. Екологічні проблеми водойм моєї місцевості

Мета уроку:

- **Навчальна:** Ознайомити учнів з основними показниками екологічного стану водних об'єктів; навчити виявляти джерела забруднення річки Мольниця та оцінювати їхній вплив; розглянути можливі шляхи покращення екологічної ситуації.
- **Розвивальна:** Розвивати спостережливість, аналітичне та критичне мислення; формувати навички проведення простих екологічних досліджень та інтерпретації отриманих даних; сприяти розвитку комунікативних та командних навичок.
- **Виховна:** Виховувати відповідальне ставлення до водних ресурсів як невід'ємної частини природи; формувати активну громадянську позицію щодо збереження чистоти річки; усвідомити взаємозв'язок між діяльністю людини та станом довкілля.

Тип уроку: Урок-екскурсія з елементами екологічного моніторингу та практичної природоохоронної діяльності.

Місце проведення: Берег річки Мольниця (вибрати доступне та безпечне місце, де можна спостерігати різні екологічні явища).

Тривалість: 90 хвилин (може бути адаптована).

Обладнання та матеріали:

- Для спостережень та аналізу:

- Збільшувальні скельця.
- Прозорі ємності для збору зразків води (кілька штук).
- рН-смужки або портативний рН-метр (якщо є можливість).
- Термометр для води.
- Метрова стрічка/мотузка.
- Занурювальний диск (наприклад, диск Секкі, або саморобний білий диск на мотузці для визначення прозорості).
- Сітка для збору макробезхребетних (якщо є можливість та дозвіл).
- Визначники водних організмів (комахи, личинки, водорості – якщо збираються зразки).
- Рукавички та сміттєві пакети для збору сміття.
- **Для записів та презентації:**
 - Блокноти, ручки/олівці.
 - Робочі листи для кожної групи (з питаннями та таблицями для заповнення).
 - Фотоапарат/смартфони для фіксації.
 - Карти Чернівецької області з річкою Мольниця.
- **Інше:** Аптечка, питна вода, засоби особистої гігієни.

Підготовча робота (до екскурсії)

1. **Узгодження та безпека:**
 - Вибір безпечної та репрезентативної ділянки річки.
 - Отримання дозволів (якщо потрібно) та інформування адміністрації школи.
 - **Детальний інструктаж з безпеки** для учнів: правила поведінки біля води, збору зразків, поводження зі сміттям, заборона вживання води з річки.
2. **Теоретична підготовка в класі (20-30 хв):**
 - **Повторення:** Що таке річка Мольниця? Її географічне положення, основні характеристики.

- **Екологічний стан:** Що означає "екологічний стан річки"? Які показники можуть його характеризувати (фізичні, хімічні, біологічні)?
- **Джерела забруднення:** Побутові стоки, промислові скиди, сільськогосподарські стоки, сміття, вирубка лісів у водозборах, туристична діяльність.
- **Наслідки забруднення:** Зменшення біорізноманіття, цвітіння води, погіршення якості питної води, вплив на здоров'я людини.
- **Шляхи вирішення проблем:** Сортуння сміття, економія води, очисні споруди, екологічна освіта, законодавство.
- **Ознайомлення з робочими листами:** Пояснити завдання для кожної групи.

3. **Формування груп:** Розділити учнів на 3-4 групи, кожна з яких отримає конкретне завдання для спостереження та дослідження:

- **Група 1: "Гідрохіміки"** (вимірювання прозорості, температури, рН, спостереження за кольором та запахом води).
- **Група 2: "Гідробіологи"** (спостереження за водною та прибережною рослинністю, наявністю та станом водних безхребетних, риб, птахів).
- **Група 3: "Екологи-ревізори"** (оцінка засміченості берегів, виявлення можливих джерел забруднення, візуальний опис антропогенного впливу).
- **(Опціонально) Група 4: "Картографи/Аналітики"** (нанесення спостережень на карту, аналіз взаємозв'язків).

План уроку (на місці, біля річки)

I. Організаційний момент (5-10 хв):

- Збір групи, перевірка присутності.
- Останній повтор інструктажу з безпеки.
- Видача робочих листів та необхідного обладнання групам.

II. Вступне слово вчителя (5-10 хв):

- Привітання.
- Нагадування про мету уроку – дослідити екологічний стан Мольниці.
- Наголос на важливості дбайливого ставлення до природи під час екскурсії.

III. Основна частина – практичне дослідження (40-50 хв):

Кожна група виконує свої завдання, заповнюючи робочі листи. Вчитель контролює роботу, надає консультації, відповідає на питання.

- **Загальні спостереження (перші 5-10 хв для всіх):**
 - Опис берегів (природні чи змінені людиною, наявність рослинності).
 - Швидкість течії, наявність вирів, перекатів.
 - Загальний візуальний стан води.
- **Робота за групами:**
 - **"Гідрохіміки":**
 - **Вимірювання температури води:** Здійснити кілька вимірювань у різних місцях.
 - **Визначення прозорості:** Занурити білий диск (або інший предмет) на мотузці, фіксувати глибину, на якій він зникає з виду.
 - **Оцінка рН (кислотності/лужності):** Занурити рН-смужку у зразок води, порівняти з кольоровою шкалою.
 - **Опис кольору та запаху води:** Занести в таблицю.
 - **Завдання:** Спробувати припустити, що може впливати на ці показники.
 - **"Гідробіологи":**
 - **Спостереження за рослинністю:** Описати види рослин на берегах та у воді. Чи є інвазивні види?

- **Пошук водних безхребетних:** Обережно за допомогою сітки (якщо дозволено) або візуально під камінням у мілководді. Звернути увагу на їхній видовий склад (деякі види є індикаторами чистоти води). *Важливо: після спостереження повернути всіх істот у річку.*
- **Спостереження за рибами:** Чи видно риб? Якого вони розміру? (Це може бути складним завданням).
- **Спостереження за птахами:** Чи є водоплавні птахи, чи інші, які мешкають біля річки?
- **Завдання:** Спробувати зробити висновок про різноманіття життя у річці.
- **"Екологи-ревізори":**
 - **Оцінка засміченості:** Пройти вздовж визначеної ділянки берега, фіксуючи види та кількість сміття (пластик, скло, папір, будівельні відходи тощо).
 - **Виявлення джерел забруднення:** Чи є поблизу каналізаційні труби, несанкціоновані сміттєзвалища, сліди виливу нечистот?
 - **Опис антропогенного впливу:** Чи є сліди ерозії берегів, вирубки дерев, несанкціонованого паркування?
 - **Практична природоохоронна діяльність:** Збір сміття на визначеній ділянці (обов'язково в рукавичках, сортуючи його за можливості).
 - **Завдання:** Сформулювати первинні висновки про основні проблеми забруднення на цій ділянці.

IV. Презентація та обговорення результатів (15-20 хв):

- Кожна група коротко (3-5 хв) презентує свої спостереження, висновки та заповнені робочі листи.
- **Спільне обговорення:**

- Які основні проблеми річки Мольниця ми виявили?
- Чи співпадають результати різних груп? Чому?
- Які фактори, на вашу думку, найбільше впливають на екологічний стан річки на цій ділянці?

V. Підсумки екскурсії (5-10 хв):

- Вчитель узагальнює отримані дані, акцентуючи на взаємозв'язку між діяльністю людини та станом річки.
- Наголошує на важливості кожного показника для оцінки здоров'я річки.
- **Заклик до дії:** Що ми можемо зробити, щоб допомогти Мольниці? (Від найпростішого – не смітити, до участі в екологічних акціях).
- Подяка учням за активну роботу та адміністрації (якщо була допомога).

Заклучна частина уроку (у класі, після екскурсії)

I. Систематизація та узагальнення (30-45 хв):

- **Аналіз даних:** Спільний аналіз усіх зібраних даних (таблиці, замальовки, фото). Можна побудувати прості графіки (наприклад, динаміка температури води, кількість сміття).
- **Розробка рекомендацій:** Колективно розробити рекомендації щодо покращення екологічного стану річки Мольниця.
 - Що можуть зробити місцеві жителі?
 - Що можуть зробити органи влади?
 - Яка роль молоді?
- **Творча робота:**
 - Створення "Екологічного паспорту" дослідженої ділянки Мольниці (на основі зібраних даних).
 - Підготовка екологічного плакату/стінгазети "Збережемо Мольницю!" з висновками та рекомендаціями.

- Написання листа-звернення до місцевої влади або екологічних організацій.

II. Домашнє завдання:

• Індивідуальне/Групове:

- Оформити звіт про екскурсію та екологічне дослідження (заповнені робочі листи, висновки).
- Написати есе "Моя річка Мольниця: Вчора, сьогодні, завтра" або "Які зміни я б хотів побачити в екології Мольниці".
- Дослідити місцеві ініціативи або проекти з охорони річок та водних ресурсів.
- Створити невелику презентацію про водних безхребетних-індикаторів чистоти води, які потенційно могли б жити в Мольниці.

Критерії оцінювання:

- Активність, відповідальність та дотримання правил безпеки під час екскурсії.
- Якість виконання завдань у групі та на робочих листах.
- Глибина аналізу даних та формулювання висновків.
- Креативність та змістовність домашнього завдання. Ця розробка уроку дозволяє не тільки ознайомити учнів з екологічними проблемами Мольниці, а й дати їм можливість відчувати себе дослідниками та активними учасниками процесу збереження природи.

3.4 Ефективність екскурсій з географії та її основні показники

Шкільна географія – це предмет, де завжди активно проводяться екскурсії. Екскурсії можуть бути різні в залежності від кількості і періодичності їх проведення. Періодичність проведення екскурсій обмежується рамками

одного навчального року, тобто на термін, коли складається план позакласної роботи.

Між систематичними та епізодичними екскурсіями немає великої грані. Багато епізодичних форм можуть перетворюватися на систематичні і навпаки, це залежить від захопленості вчителя.

Систематичні і епізодичні форми екскурсій з географії включають в себе масову, групову (з постійним і змінним складом учнів) та індивідуальну форми роботи.

Екскурсії з географії в залежності від цілей і змісту можуть бути різними. Важливо, щоб вони найбільш повно розкривали розвиток пізнавальних здібностей учнів. Це підвищує інтерес учнів до предмета, розвиває творчість учнів.

Основні показники ефективності позакласної роботи з географії:

- підвищення якості географічних знань і умінь школярів;
 - інтелектуальний та емоційний настрій учнів: підвищення інтересу до занять у класі та в позакласний час, читання додаткової літератури, активна участь у суспільно-корисній роботі і т. ін.;
 - зростання самостійності школярів під час урочної та домашньої роботи;
 - підвищення якості знань з інших предметів;
- на 75% збільшуються набуті уміння і навички роботи з різними джерелами інформації;
- на 75% підвищення загального рівня культури школярів.

Всі названі показники ефективності екскурсій з географії характеризують якісний рівень підготовки школярів. Визначити цей рівень можна при більш тісному знайомстві з учнями: в бесіді, при спостереженні, в ході анкетування, при вивченні самостійних (творчих) робіт школярів. Однак існують і інші показники ефективності роботи, що відображають зовнішню, організаційну сторону екскурсій.

Для масових форм показником ефективності служить охоплення учнів, залучених до роботи, порядок, дисципліна при проведенні заходу. Показником

ефективності групових форм екскурсій служить стабільний склад, колективна робота на заняттях. Показником ефективності індивідуальних форм є позитивні зміни в поведінці, знаннях, уміннях, поглядах учнів.

Природно, всі ці показники тісно пов'язані один з одним.

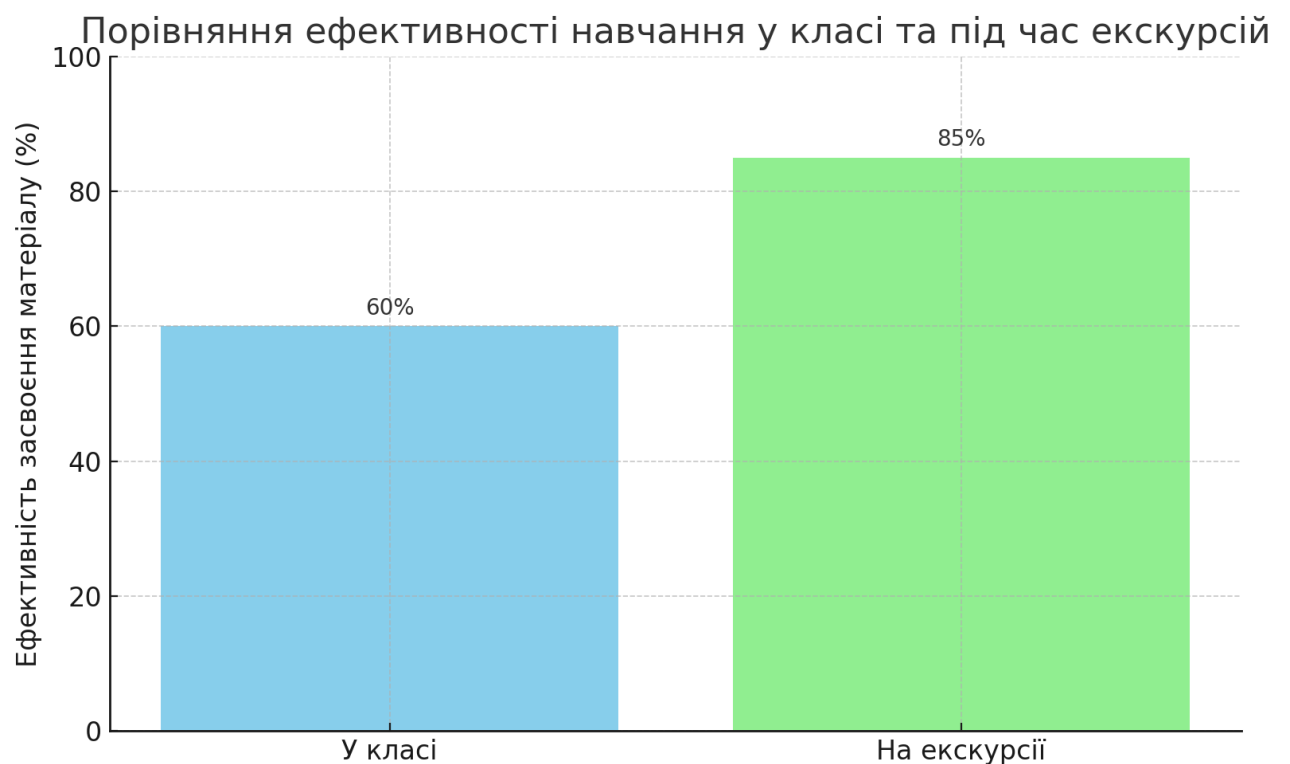
Наприклад, підвищення якості географічних знань і умінь школярів відібується на загальному рівні культури. Тому судити про результати екскурсій необхідно з урахуванням всіх цих показників, а не спираючись лише на якийсь одні критерій.

Велика дисциплінованість, відповідальність за себе і товариша, гордість за справи колективу - це теж показники ефективності екскурсій з предмета.

Нами було проведено анкетування щодо ефективності проведення екскурсії. У опитування брали участь учні 6-8 класів. Перед ними було поставлено питання *Чи допомагають екскурсії краще зрозуміти навчальний матеріал?* Згідно з результатами опитування серед учнів, більшість (60%) вважає, що екскурсії допомагають їм краще зрозуміти навчальний матеріал. Ще 25% респондентів відповіли, що екскурсії частково сприяють кращому засвоєнню знань. Лише 15% учнів не побачили суттєвої користі від таких заходів. Це свідчить про те, що навчальні екскурсії є ефективним методом підвищення зацікавленості та розуміння навчального матеріалу. Їх доцільно активно використовувати як доповнення до традиційних форм навчання

Згідно з поданим графіком, ефективність засвоєння навчального матеріалу під час екскурсій значно перевищує ефективність традиційного опрацювання матеріалу в класі (85% проти 60%). Це свідчить про те, що інтерактивні форми навчання, зокрема екскурсії, сприяють глибшому розумінню та кращому запам'ятовуванню інформації учнями. Враховуючи ці дані, доцільно частіше впроваджувати практико-орієнтовані методи у навчальний процес.

Висновки до 3-го розділу

Третій розділ бакалаврської роботи присвячений характеристиці екскурсій, їх ролі в шкільній, позакласній, позашкільній роботі, видам екскурсій. Також показано організацію та проведення екскурсій в залежності від її виду.

За об'єктом вивчення всі екскурсії поділяються на природно-наукові, соціальні, виробничі, здоров'язбережувальні, історичні та екологічні: за змістом – на тематичні та комплексні: за дидактичною метою – на вступні, поточні, узагальнюючі.

Екскурсія – така форма організації освітнього процесу, яка дає дозвіл проводити спостереження, прямо вивчати різні предмети, процеси та явища в природних або антропогенних (штучно створених) системах. Велика пізнавальна і виховна роль екскурсій. Вони поглиблюють, розширюють і конкретизують знання учнів. Під час проведення екскурсій школярі на практиці перевіряють теоретичні знання і трансформують їх в уміння і навички.

Практична значимість екскурсій розглянута на прикладі її організації та проведення в опорному закладі Годинівський ліцей Острицької сільської ради. На конкретних прикладах показані елементи проведення екскурсій в 6-8 класах,

Проведене анкетування свідчить про значну ефективність даної форми навчання, даної форми позакласної роботи з географії.

ВИСНОВКИ

Екскурсії є складовою частиною навчально-виховної роботи школи. Головна мета даної роботи - спрямування активності та самодіяльності учнів на розвиток здібностей, підвищення культурного рівня, на засвоєння корисних вмінь і навичок, на розширення кругозору та поглиблення знань, на організація дозвілля та розумних розваг учнів, а також виховування ціннісних орієнтацій особистості.

Освітні та виховні завдання екскурсій визначаються загальними цілями і завданнями навчання з предмета. Найважливішими завданнями з географії є виховування в учнів особистостих рис: дружби, взаємодопомоги, вміння працювати в колективі та ін. Одне із завдань екскурсій з географії пов'язане у збільшенні засвоєння нових, цікавих фактів, понять, що охоплюють взаємовідносини суспільства і природи.

Екскурсія — одна із найбільш поширених форм пізнавально-освітньої роботи з учнями. Її використання сприяє досягненню певних педагогічних цілей. Екскурсії використовуються скрізь - і на уроках, і у позакласній та позашкільній роботі.

Слово *екскурсія* (англ. excursion) - в перекладі з латинського означає вилазку, тобто огляд окремого місця або об'єкта з подальшим його вивченням. Екскурсія - це така форма навчального процесу, де школярі розпізнають і поглиблюють знання методом руху до місця досліджуваних об'єктів (природи, установ, підприємств, історичних пам'яток тощо) та ознайомлення з ними.

При проведенні екскурсій, як і в позакласній роботі з географії потрібно додержуватись таких педагогічних вимог: професійна напрямленість; екологічна спрямованість; суспільно корисна напрямленість; краєзнавча напрямленість; врахування сучасних форм та змісту позакласної роботи; поєднання індивідуальних та вікових особливостей інтересів школярів; створення системи «педагогічне керівництво - самостійність і добровільність учнів»; комплексність, поступальний розвиток позакласної роботи.

Найбільш ефективні методи, які виділяють при проведенні екскурсій виступають спостереження, робота з картографічними творами, зі статистичними матеріалами, з текстовими джерелами та ін.

Екскурсії є однією із форм позакласної та позашкільної роботи, яка утворює систему із іншими формами: гуртком, секцією, географічним клубом, географічним товариством, краєзнавчий музеєм, географічним вечором, конференцією та ін.

Екскурсія – така форма організації освітнього процесу, яка дає дозвіл проводити спостереження, прямо вивчати різні предмети, процеси та явища в природних або антропогенних (штучно створених) системах. Велика пізнавальна і виховна роль екскурсій. Вони поглиблюють, розширюють і конкретизують знання учнів. Під час проведення екскурсій школярі на практиці перевіряють теоретичні знання і трансформують їх в уміння і навички.

Головна дидактична мета екскурсій - отримання нових знань за рахунок безпосередніх спостережень за природними, соціальними, виробничими об'єктами, процесами і явищами, приєднання школярів до дослідницької роботи. Вона включає аналіз та порівняння ознак об'єктів, процесів, явищ для узагальнення інформації, пізнання навколишнього світу.

Екскурсії реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії і практики. Вони є надзвичайно ефективною формою організації та проведення навчально-виховної роботи і тому виконують ряд важливих дидактичних функцій: екскурсії підвищують науковість навчання і зміцнюють його зв'язок з життям, з практикою; екскурсії допомагають реалізувати принцип наочності навчання, адже під час їх проведення учні прямо вивчають досліджувані об'єкти, процеси та явища.

Проведені екскурсії в Годинівському ліцеї показують, що їх роль надзвичайно висока, діти люблять дану форму вивчення географії. Учні із задоволенням приймають участь в екскурсіях. Це можна побачити навіть по їх обличчях, коли вони фотографуються біля одного із географічних об'єктів.

Ефективність екскурсій з географії надзвичайно висока. Наявні кількісні показники свідчать, що в школах з добре організованою навчально-виховною роботою значно вищий й науково-методичний рівень викладання географії й успішність учнів цього предмету. Масова науково-просвітня робота серед школярів і населення сприяє росту престижу географії, привертає увагу до її навчально-виховних можливостей, підвищує інтерес до географічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко В. А., Василюк Л. А., Дорожко Г. І. Навчальні екскурсії як засіб формування географічних знань учнів загальноосвітніх шкіл. Географія та туризм: матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків). С. 37-41.
2. Вантух В. Організація самостійної роботи у навчальному процесі// Педагогічна думка. – 2008. – № 2. С. 30–31.
3. Варакута, О., Гавришок Б. Реалізація краєзнавчого принципу вивчення географії засобами навчальних екскурсій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. 2023. №54(1). С. 200-209.
4. Гапчук О. Особливості класифікації навчальних екскурсій з географії, що використовуються в процесі підготовки майбутніх вчителів. Педагогіка вищої та середньої школи. 2014. Вип. 43. С. 16-21.
5. Закон України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
6. Кобернік С. Г. Збірник завдань для самостійної роботи студентів з методики навчання географії: методичний посібник для студентів географічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 80 с.
7. Кобернік С. Г. Методика навчання географії: практикум для лабораторних занять студентів географічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. 106 с.
8. Кобернік С. Г. Науково-методичні засади географічної освіти в основній школі: монографія. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 346 с.
9. Кобернік С. Г. Організація самостійної роботи студентів з методики навчання географії в умовах кредитно-модульної системи навчання. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 5.

- Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 22 / за ред. В. П. Сергієнка. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 165–168.
- 10.Кобернік С. Г. Проблема організації самостійної діяльності студентів у навчальному процесі з методичних дисциплін природничого профілю. // Збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теорія і практика сучасного природознавства». Херсон: Вид-во «ПП Вишемирський С. С.», 2009. – С. 95–97.
- 11.Кобернік С. Г. Структурування навчального матеріалу як змістова основна розробки завдань для самостійної роботи з методичних дисциплін природничого профілю. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Методика викладання природничих дисциплін у вищій школі». XVII Каришинські читання, Полтава, 27–28 травня 2010 р. / за заг. ред. М. В. Гриньової. Полтава: Астроя, 2010. С. 31.
- 12.Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р., Скуратович О.Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: навчально-методичний посібник. –К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
13. Озарчук А.В.Форми і методи організації позакласної роботи з географії. К.:Всеосвіта. 24с.
- 14.Патійчук В. О., Маковецька Л. О., Ціпошук С. А. Класифікація навчальних екскурсій із географії. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матер. IX Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 08–09 листопада 2024 р.) / за ред. Ю. М.Барського, В. Й. Лажніка. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С
- 15.Сайт вчителя географії Надії Білої. Позакласна робота з географії.
- 16.Солдатенко М. Самостійна пізнавальна діяльність у контексті Болонського процесу / М. Солдатенко // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 49–51.
- 17.Сопочкіна О.В., Покась О.А.Формування предметної компетентності в позакласній роботі з географії. К.: Всеосвіта. 10 с.
- 18.Фрейман С. Д. Самостійність як важливий чинник організації педагогічного процесу / С. Д. Фрейман // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2004. – № 5. – С. 6–10.